

מאה שנה להולדת ש. אנט-סקי

מתולדותיו

בין הדמויות היקרות שפעלו ביהדות רוסיה בדור האחרון לפני שקיעתה ימנה שלמה זנביל רפופרט, המכונה ש. אנט-סקי, שאנו מעלים את זכרו בחוברת זו של „העבר“ למלאת מאה שנה להולדתו בויטבסק.

מפותלת ועקלקלה היתה דרך חייו של ש. אנט-סקי. תחילתה בבית הוריו יהודים בעלי-בתי, חרדים על דתם ועמלים לפרנס את בני משפחתם. ראשית חינוכו בחדר ובקלויז — על הגמרא ומפרשיה. בגיל הנוער נתפס להשפעתה של ההשכלה העברית, הגה בפ. סמולנסקי וי. ל. גורדון והעריץ את „חטאות נעורים“ למ. ל. לילינבלום. בהשפעתה של ספרות זו הפך לאפיקורוס. למד רוסית, ובן 18 עזב את בית אמו להפיץ השכלה בעירה ליוזנה הנדחת, ולאחר שנאלץ לעזוב אותה מחמת התנגדותם של החרדים לדת לפעולתו — עבר אנט-סקי לדוינסק, ושם שקע בספרות הרוסית הרדיקלית, ובעקבות המהפכנים הרוסים יצא אל העם הרוסי. באו שנות נדודים ארוכות בכפרים שבלב רוסיה המרכזית, באזור המכרות של הדוניץ ובפרברי העוני של הכרכים הרוסים. אנט-סקי חי עם המוני העם הרוסי כאחד משלהם, הפיץ ביניהם דעת בשעורים ובהרצאות, כשהוא יודע לקנות את ליבם על אף מוצאו היהודי. על יסוד הסתכלותו בהמונים אלה כתב אנט-סקי את סיפוריו ואת מחקריו ברוח ה„נארודניקים“ וב־1892 יצא לאירופה המערבית, ובמשך 16 שנים (1894—1910) ישב בפאריס ושימש מזכירו של מנהיגם הרוחני של הסוציאליסטים העממיים פ. לאברוב.

בהשפעת בן-עירו וחברו מנוער זיטלובסקי החל אנט-סקי להתעניין שוב בגורלו של העם היהודי. ראשית דרכו בחזרה אל עמו התבטאה בכתיבת ספורים ברוסית על חיי היהודים. לאחר מכן החל לכתוב שירים וסיפורים באידיש. באחד השלבים של חזרתו זאת כתב את הימנון ה„בונד“, „די שבועה“, בו ניסה להעמיד את ה„בונד“ כתחליף לארץ-ישראל ולכל הערכים הלאומיים הכרוכים בה. אולם במהרה עבר אנט-סקי שלב זה של לאומיות מימית ודלילה נוסח ה„בונד“. הוא נמשך אל היצירה היהודית העממית ואל הפולקלור היהודי. בעזרת משפחת הבארון גינזבורג ארגן אנט-סקי בשנות 1912—1914 „משלחת מדעית לאיסוף מוצגי הפולקלור היהודי“. בראש משלחת זו (* עבר אנט-סקי בשנים וששה ישובים יהודים בוההלין ובכרדוליה, אסף מאות מוצגים ורשם ספורים, מעשיות-עם, שירים, ניגונים. החומר שנאסף רוכז בפטרבורג על מנת שישמש יסוד למוזיאון לפולקלור יהודי. כן הוציאה המשלחת חלק ראשון של הספר „דאס יידישע עטנאגראַפישע פראַגראַם“ (פטרבורג, 1915), שבו באו הוראות לחוקרי הפולקלור היהודי ו־2037 שאלות המקיפות את כל עולמו של אדם מישראל — מלידתו ועד מותו.

(* במשלחת השתתפו בזמנים שונים המוסיקאים יואל אנגל וקיסלהוף, הצייר שלמה יודובין והצעירים שמואל שראייר (שרירא) ויצחק פיקנגור (גוראריה).

חלק בעבודה התרבותית הכללית ולעבוד, יחד עם זאת, לטובת היהדות“ (77) על מנת להגשים רעיון זה קנה אורנשטיין בשותפות עם העתונאי הליבראלי אוסטריאלוב את העתון „גובויה ורימיה“ (78) והפכוהו לעתון מתקדם. אורשנסקי כתב בו מאמרים להגנת בני-הכתות הרוסיות הנרדפות. בדרך זו רצו משכילים אלה להאבק בעקיפין בסנאת ישראל ולהביא שחרור ליהודי-רוסיה בתוך כל עממיה הרבים (79).

בכך כא לסימו נסיון נוסף להקים עתון יהודי-רוסי בעל שיעור קומה, שילחם את מלחמותיה של יהדות רוסיה, ה„דיין“ ציין שלב נוסף בהתפתחותה של עתונות זו, והיה אופייני לתקופה שבה הגיעו תקוותיהם של המשכילים ביהדות רוסיה לקבל אמנסיפציה מהירה — לשיאן, הוא אף היווה שלב בהתפתחותה של האידי-טלגנציה היהודית-רוסית באבקה לכבוש לה מקום בהנהגתה הציבורית-מדינית של יהדות רוסיה. הוא סלל את הדרך לעתונות היהודית-רוסית, שמרכזה עבר מאודיסה לפטרבורג ושהפכה בסוף המאה הי"ט ובראשית המאה העשרים לגורם חשוב בחייו הציבוריים והתרבותיים של היהדות הרוסית.

(77) „ווסהוד“ (השבועה) 1900, גל' 91, עמ' 30.

(78) ר' מכתבו המעניין של אורנשטיין לליבאנדה מ־15.12.1871 („ייברסקאיה ביבליור תיקה“, כרך X, עמ' 10). בו הוא כותב בין השאר: „בימים הראשונים מוטב לא לנגוע ככל האפשר בשאלה היהודית. — לידידיק הרוסים מוטב שלא תספר על כוונותינו המיוחדות — שאם לא כן יכריזו עלינו כעל „עתון יהודי“ ונאבד חלק ניכר מהשפעתנו“. עוד בשנת 1875 היה ה„גובויה ורימיה“, שעברו לרשות הסופר היהודי יוסף נוטוביש, „העתון היחיד לעיתותה הנאה ברצון ליהודים אפשרות להאבק בפומבי עם אויבים ומעלילים“ (מכתבו של ג. בנרוב לליבנדה מ־9.7.1875, שם, עמ' 13).

(79) על תכנית דומה סבת-עוררה בחוגי ה„גבירים“ בפטרבורג ב־1882, לכבוש את העתונות שתעמוד לצד היהודים, היינו לייסד מכתבי-עתים מיוחדים ונכבדים, כדי שיוכלו על ידם להמליץ תמיד על היהודים, להגן עליהם ולהוכיח בראיות ברורות שהיהודים מביאים תועלת למדינה — מספר בוכרונותיו י. ליפשיץ („זכרון יעקב“ ה„ג. עמ' 96). מיכאל קולישר ייסד לשם מאבק ב„קיובליאנין“ האנטישמי עתון ליברלי בשם „זאריא“, שיצא לאור בקיוב בשנות 1880—1886.

באה המלחמה העולמית הראשונה ואנ־סקי הצטרף בכל חום נפשו לעבודת הסיוע לקרבנות המלחמה היהודים. הוא יצא בשליחות „חברת הסיוע היהודית“ לאזורי החזית והגיש עזרה ככל אשר יכול לפליטים, ליתומים, לחולים, פצועים ורעבים. פעמים רבות נעזר בקשריו עם עסקנים ציבוריים מבין הרוסים. את אשר ראה בימים ההם תאר בספרו „דער יידישער חורבן פון פוילן, גאַליציע און בוקאווינאַ“ (יצא לאור גם בעברית בתרגומו של ש. ל. ציטרון).

בשנות המלחמה התקרב אנ־סקי לרעיון הציוני, בראותו בציונות את אחד הגילויים הכבירים של חיוניות העם העברי. הוא היה בין המעטים בציוניות היהודית והציונית שתמך ברעיון הגדודים העברים שיצאו לכבוש את ארץ ישראל למען העם היהודי, אף יסד יחד עם י. טרומפלדור ופ. רוטנברג „קבוצה לאומית“ סוציאליסטית של שוחרי ארץ־ישראל, כן התעוררה בלב אנ־סקי האמונה הדתית, הוא השתתף ברצון בתפילות ובטכסים דתיים ונראה היה כאילו חוזר הוא לימי נעוריו בבית אבא בויטבסק.

בעצם ימי המלחמה כתב אנ־סקי את מחזהו „הדיבוק“ שבו באה לכלל ביטוי השפעת הפולקלור היהודי שנתגלה לפניו בסיריו בדרום רוסיה. הרבה השתדל אנ־סקי שתיאטרון רוסי בעל רמה יעלה את מחזהו על הבמה, אולם לא זכה לכך, ורק לאחר מותו הוצג המחזה על ידי „הלהקה הוילנאית“ (ר' מאמרו של ווייכרט בחוברת זו) ולאחר מכן על־ידי „הבימה“ המוסקבאית.

עם התגברות המשטר הסובייטי נאלץ אנ־סקי לעזוב את רוסיה. הוא עבר לז'ילנה וממנה — חולה ורצוף — למקום המרפא אוטוֹצק ע"י וארשה.

בל' בחשוון תרפ"א (8.11.1920) נפטר אנ־סקי בוארשה, המונים ליווהו לקברו. שנחצב סמוך לקברותיהם של י. ל. פרץ ויעקב דינזון.

בתולדות התרבות היהודית שמור מקומו של אנ־סקי כאחד ממניחי היסוד לאתנוגרפיה ולמחקר הפולקלור היהודי במזרח־אירופה וכמחבר „הדיבוק“, שהשך לאחד המחזות הקלאסיים של הריפירטואר הלאומי שלנו.

ה מערכה

א. קאופמן

ח.ווה יהודי ישיש

א

עם סמיון אקימוביטש אנ־סקי נפגשתי פעמים רבות בשנות לימודי בברן (שויצריה). אנ־סקי היה בא תכופות מג'נבה לברן, ולעתים התגורר שם במשך כמה שבועות, בברן התגורר ידידו הקרוב וחברו למפלגת הסוציאלי־ריבולוציונרים (ס.ר.) ד"ר חיים זיטלובסקי. אנ־סקי הרצה לעתים בחוג הס"רים הרצאות פומביות על נושאים סוציאליסטיים מהפכניים. בין הס"רים לבין הסוציאלי־דימוקרטים התנהל אז מאבק אידיאולוגי חריף. ומפעם לפעם היו מנהיגי הס"ד או מנהיגי הס"רים מרצים בפני המושבה הרוסית הגדולה בברן (שהיתה מורכבת ב־80—90 אחוז מנוער יהודי לומד באוניברסיטאות) על מרכסיו, סוציאליזם, קאפיטאליזם, הבעיה האגררית, וכו'. פעם או שתים הופיע גם אנ־סקי בהרצאה על בעית האכרים. אולם לעתים תכופות ראינו את אנ־סקי בין חוגי הנוער שלנו, חוגי הסטודנטים היהודים הלאומיים, הנוער הציוני. הוא היה בא למסעדת הסטודנטים היהודית שלנו, ישב, שוחח, בא לנשפינו ולהרצאתנו. הרגשנו „נארודובוליק“ רוסי זה, שבסיסמת ה„הליכה על העם“ יצא אל הכפר הרוסי, אל האכר הרוסי, להשכיל, ללמד „לזרוע דעת ואור“, להאבק באפלת הדורות ובעבודות, כי אנ־סקי זה, אחד ממנהיגי הס"רים, קרוב הוא לנו בנפשו, כבן־משפחה אינטימי.

בא לברן כאורח „האגודה היהודית האקדמאית“ הסופר היהודי־רוסי הנודע **מ. בן־עמי** שהתישב לאחר פרעות 1905 בג'נבה, בה התגוררו אז גם מנדלי מוכר ספרים ושלוס־עליכם. בנשף שנערך לכבודו הקריא בן־עמי מספוריו האחרונים. אנ־סקי נוכח אף הוא בנשף. עם סיום ההקראות נשארנו, כעשרה שנים־עשר סטודנטים, בבית־הקפה עם בן־עמי, אנ־סקי הצטרף אלינו. קדמנו בברכה את פני בן־עמי, הוא ענה לנו בנאום קצר. דבר על סבלו של ההמון היהודי, על נסיונותיו וחיותיו הקשים. בן־עמי נשא תמיד בליבו כעין פרירות, כעין פחד נפשי. אולם אנ־סקי הכניס למסיבה ערנות וחיוניות, הוא דיבר על סיפוריו של בן־עמי, על ההווי של ההמונים היהודים, על העירה היהודית, על היהדות הפטריארכלית ועולמה הרוחני העשיר.

הקשבנו לאנ־סקי בנשימה עצורה. הקשבנו והסתכלנו בעיניים שוקקות בפני „נארודובוליק“ ומהפכן רוסי זה. לרגעים הגיע אנ־סקי בדבריו לפתוס מפתיע. אנ־סקי סיים, הסתכלנו כולנו בחיבה עליו. הוא חימם את כולנו בחומו נשמתו.

חיך בשמחה גם בן־עמי. בלחצו בידידות את ידו של אנ־סקי אמר: „אתה, אנ־סקי, הנך בתוך נפשך יהודי אמיתי בן הדור הישן עם כל הזיותיו ואמונותיו“.

בקיץ 1905 התגוררתי בכפר קלארן-סירמונטה על חוף אגם ג'נבה. פעם לעת בוקר, בטיילי בכפר, פגשתי בש. אנסקי, ברכנו איש את רעהו בהמימות. "עזור לי, קאופמן — אמר לי — למצוא לי חדר, משוטט אני זה כשעתים בכפר, הולך מבית לבית ואיני מוצא חדר. אני זקוק לחדר רק לשלושה ימים, ברצוני לנוח שלושה ימים, יותר מזה לא אוכל, ובית-מלון — לא לפי כיסי הוא. והיכן מתגורר אתה? אולי יש אצלך פינה כל-שהיא?" הלכנו יחד אל דירתו, אצל בעלת-הבית שלי לא היו חדרים פנוים, התגוררתי בחדר אחד עם חבר בן-עירי, אף הוא סטודנט. בחדרנו מטה וספה, וחדר-כניסה מיוחדת מן החוץ.

— ואם — "כמנהג הסטודנטים" — נתגורר שלושתנו יחד במשך שלושת הימים? מה דעתך על כך, קאופמן? הנה אני אשכב על זו הספה? — שאל אנסקי. — בבקשה ממך, סימיון אקימוביטש! מאד נשמח לקבל פניך.

שלושה ימים התגוררנו באותו חדר וכל הזמן היינו יחד. ארבעתנו (ש. אנסקי, שנינו וסטודנטית אחת) ערכנו טיולים בסביבה, עלינו על הגבעות, בקרנו בטירת שיליון, שטנו על פני אגם ג'נבה, נסענו לעמק רון ובכל מקום היה אנסקי, כמוכרן, מורה-דרך לנו. הוא ידע את הכל, את כל האגדות, המסורות הקשורות עם המקום. ואיך ידע לספר על טירת שיליון ועל אסיר שיליון!

אולם ביחוד היים בזכרוני הערבים שבלינו יחדיו, שיחותיו של אנסקי סיפוריו מחיי היהודים, מן העבר היהודי. הוא דיבר במין התלהבות דתית על אלה היכולים להתרומם לפסגות לימוד התורה ולרדת למעמקים עטופי הסוד של נפש המוני העם. אפשר היה לחוש בעין את אהבתו העזה לעם, לעברו, הרגשנו את הגעגועים הלאומיים שהיו צפונים בו. הוא סיפר לנו על אלה שהקריבו נפשם על קידוש השם.

— האם יודעים אתם על אלה גדולי הרוח, מקדשי השם? ובשקט, כדובר אל עצמו, אמר אנסקי: "יתכן ובאמת שמעו את קול ד' דובר אליהם!"

— ואתם, קינדערלאך, האם ראיתם יהודים כאלה, אמיתיים, חסידים, האם יודעים אתם מה פירושה של "מסירות נפש"? (לא ידעתי אז שאנסקי כתב זמן מה לפני כן את סיפורו "מסירות-נפש").

ספרתי לאנסקי שמוצאי הוא ממשפחת "אדמו"ר הזקן, הרב מלאדי, ממשפחה חסידית פטריארכאלית, כי עוד בהיותי ילד, לומד בגימנסיה, הביאה אותי סבתא לרבי מליובוביטש ולרבי מקאפיס, שברכוני, ונתנו לי קמיע, על מנת שאהיה "יהודי טוב ונאמן". בילדותי התגוררתי שבוע ימים בבית דודי הרב שניאורסון, השתתפתי בסעודה חסידית, שמעתי תורת חסידים, שירי חסידים, שרתי יחד עם החסידים את "נגונו של הרבי".

אנסקי שמע אותי ברוב ענין ושאל: "והיכן אותו הקמיע שנתן לך הרבי?" ואנסקי החל לחקור אותי במפורט על כל מה שראיתי ושמעתי בבית רבי, וכל אותו ערב שר אנסקי שירי חסידים, שר בחציקול, ברגש, הורגש שנפשו היא המשוררת, שכל קרבו מתרוננים, כתפילה צלצלה שירתו.

ופעם, לאחר שסיפר אגדה חסידית יפה, אמר בשקט לאחר רגע של הפסקה, כאילו נתמלט הדבר מקרב נפשו: "כמה קשה לחיות בין שני עולמות! הלב נקרע לגזרים..."

מה רבה היתה אהבתו של אנסקי אל עמו. כמה אהב עולם זה העטוף בערפל של רומנטיות, שממנו יצא הוא עצמו ושממקורו שאב תמיד. הוא סיפר פעם על בית המדרש הישן, בית מדרש נעוריו, צייר את צללי העבר ומסורותיו, התפעל מהשירה של החיים ההם ואמר: "מה איתנות עדיין חומותיו של העם היהודי!"

לא פעם נזכרתי באנסקי, בשלושת הימים שבלינו תחת גג אחד. אולם בהערצה מיוחדת זכרתי את שמו, הכרתי והרגשתי את אותו אנסקי משנת 1905 שמסר בקסם כה רב את אגדות עם יהודיות ושר מעומק הנפש מנגינות חסידים. כאשר בנובמבר 1917, לאחר פרסום הצהרת בלפור, קראתי את המברק ששלח אנסקי למרכז ההסתדרות הציונית בפטרבורג.

אנסקי כתב: "תוך התלהבות דתית עמוקה קיבלתי את הבשורה הגדולה על ראשית התגשמותם של החזון והתפילה בנות אלפים שנה של העם היהודי. ברוך יהיה עמנו — המעונה הנצחי, ברוכה תהיה מולדתנו הקדושה ורבת הסבל. תהי נא פגישתם רבת אורים, ותהי בריתם החדשה — פוריה ומבורכת".

ב-1906, בנשף אגודת מפלגת הס"ר בברן הוצג מחזהו של הסופר הרוסי ייבגיני צ'יריקוב "היהודים", שעשה לא מעט רעש בימים ההם, אנסקי לקח חלק בהצגה. הוא מילא את תפקידו של האב הזקן, השען לייזר. אנסקי שיחק בלי איפוז, הוא מסר בלבביות כזו את הרגשותיו, את הטרגדיה ואת הפסיכולוגיה של יהודי, של האב היהודי לייזר, ראיתי אז את אנסקי על הבמה ב-Cafe des Alpes, ראיתי והרגשתי כמה מתייסרת נפשו של אנסקי, מתייסרת תוך שתיקה.

ב-1904 נפגשתי עם אנסקי בבית פרטי בשעת "שתית קפה של שעה ארבע" (Vjerly — אצל השוייצרים), הוץ מבעלי-הבית היינו שלושה — ד"ר חיים וייצמן, ש. אנסקי ואני, בימים ההם סטודנט צעיר. היה סופה של שנת 1904, בין הקונגרס הששי לבין השביעי. בעולם הציוני התחולל אז מאבק מר בבעית אוגנדה. בין הסטודנטים הציונים בברן — אספות בלי קץ, הרצאות, ויכוחים, "בעית אוגנדה" העסיקה את כולם. וטבעי הדבר שגם סביב כוס הקפה החלה שיחה על אוגנדה, וביחוד לאחר שיום-יומים לפני כן הופיע חיים וייצמן בהרצאה על נושא זה, ולשם כך בא בעצם לברן.

ש. אנסקי אומר: "לעתים קרובות קורה הדבר, כך היא הפסיכולוגיה האנושית, כאשר מתקרבים למטרה הנכספת, כאשר המטרה מתגשמת — נרתע אתה, השגת המטרה מפחידה אותך. האנשים מוקירים רק את ההויה, הם אוהבים את הזיתם, ואף אתם אינכם אלא הזוים."

ח. וייצמן: לא, אנסקי, אין אתה צודק. אין אנו מפחדים מן המכרה, לא נפתח גם מהתגשמותה. אולם אוגנדה — אינה מטרתנו, אין אנו הזוים על אוגנדה, לא אוגנדה היא מטרתנו. מטרתנו — ציון, ולמטרה זו פנינו, ואותה — נשיג.

אנסקי: אולם ציון — הרי זו רק הזויה, הזויה שאין להגשימה. וכאן — משהו ממשי, פינה לעם האומלל.

Response to
Balfour
Declaration

supplied
by
Whizman
9/1/2004

ח. וייצמן: כן, אנ־סקי, הזיה. אולם אענה לך בדבריו של הרצל: כל המעשים הגדולים תחילתם בהזיות.

אנ־סקי: אני, וייצמן, איני מאמין בהזיה של ציון. אתם מצפים לנס, כן, יתכן וטוב להאמין בנס זה, ונחין לראות בו... נו, ואם אמונה זו חסרה? — אמר אנ־סקי בעצב.

ח. וייצמן: אולם נס זה הכרחי. זוהי האמת של חיינו, ונס זה יבצע העם היהודי, רצונו יבצע את הנס, ויתכן, אנ־סקי, שנראה זאת כמו עינינו.

ואנ־סקי רק אמר, אמר בעצב באידיש:

— ווייצמאן, ווו נעמט מען דעם גלויבן?

והוא זכה לראות בראשיתו של אותו נס. ושלשה חדשים לפני מותו כתב אנ־סקי, והוא יושב אז באוטבוצק (ליד וארשה) את שירו „דאָס נייע ליד“, את שירתו החדשה. היה זה שירו האחרון של ש. אנ־סקי.

דאָס נייע ליד

געווידמעט פרידע און לייב יפה

און פלוצלונג אַ וואונדער, ס'טרעפט זיך גאַר זעלטן;
עס טראַגט זיך אַ בשורה פון מעכטיקע וועלטן;
„ישראל! ערוועק זיך! צו דינע געצעלטן!“
דיין נחלה וועט ווערן פאַרזייט!

אין שטח פון אידישן גלות דעם ברייטן
עס פלאַטערן פאַנען און שאלן טרומייטן,
און עס הויבן אַן פלאַצן פון גלות די קייטן —
אַ פאַלק איז צום אויפלעבן גרייט!

עס ציען זיך אידן פון נאַענט, פון ווייטן,
עס איילן חלוצים פון אַלע פיר זייטן
צונויפקניפן ווידער מיט ביבלישע צייטן
די אידישע גאַלדענע קייטן.

עס זיינען אין אַנפאַנג געווען נאַר חלומות,
חלומות —
פון העלדישע מעשים, פון הייליקע מקומות,
תפילות —
אויף טויזנטער קהילות.

צוגאַסן זיך האָבן די תפילות אין טרערן,
אין טרערן —
אין צארטע אין קלאַרע, ווי לויטערע שטערן.
עס האָבן די טרערן געשאַפן פאַרלאַנגען;
פאַרלאַנגען: —
צו אויפלעבן צייטן, וואָס זיינען פאַרגאַנגען.

אויסגעשמידט האָבן פאַרלאַנגען אַ ווילן.

אַ ווילן —

וואָס שטעלט זיך ווייט־גרייפנדע ריזיקע צילן,

אַ מעכטיקער ווילן וועט וואונדער באַשאַפן.

באַשאַפן —

פון מדבר אַ לוסט־לאַנד, און העלדן — פון שקלאַפן (*).

זו שירתו האחרונה של אנ־סקי, דברו האחרון. בצלצול השמחה של בשורת החרות, שחיה תמיד בלבנו. „התחשל רצון אדיר, עושה נפלאות, המדבר יהפך לארץ פורחת, העבדים — לגיבורים“.

* תרגום מלולי של השיר בפרוזה: שיר חדש, מוקדש לפרידה וליב יפה.
ופתע קם פלא, קורה נדירות; נסאת בשורה מעולמות גבורה; ישראל! עורה, שוב
לאהליך! נהלתך תזרע שוב!
במרחב הגלות היהודית מתנוססים דגלים, מריעות הצוצרות, ומתחילים להישבר כבלי
הגלות, העם נכון לתחיה!
נמשכים יהודים מקרוב, מרחוק, חשים חלוצים מארבע פינות לחדש את הגשר עם
ימי המקרא, עם שרשרת הנהב.
בראשונה היו רק חלומות, חלומות, על מעשי גבורה ומקומות קודש, החלומות נרקמו
לתפלות, לתפלות, לאלפי שנה, לאלפי קהילות.
והתפלות הפכו לדמעות, דמעות בהירות ככוכבי שמים, והדמעות יצרו שאיפות,
שאיפות, להחיות עתים אשר הלפו.
והשאיפות הישלו רצון, רצון, השואף למטרות רחוקות, רחוקות, רצון עז ייצור
פלאות, פלאות, יהפוך מדבר לארץ חמדה, יהפוך עבדים לבני חורין.
השיר תורגם בשעתו עליידי א. סולודר והובא בספרו של ל. יפה „תקופות“, ת"א
הש"ח, עמ' 259—260.

זכרונות על ש. אנטסקי

א

היכרתי את סימיון אקימוביטש אנטסקי רק בשנות חייו האחרונות, בימים הקשים של מלחמת העולם הראשונה וראשית המהפכה הרוסית. הוא התגורר אז, כמוני, בפטרבורג, פטרבורג — בימים ההם. אולם לעתים תכופות היה נוסע לעתים בעיניי "הועד היהודי לעזרת קרבנות המלחמה" ("יאקופו"), ולעתים לשם משאומתן עם "התיאטרון האמנותי המוסקבאי" לרגל הצגת הנוסח הרוסי של מחזהו החדש "הדיבוק", כשהוא כורך זאת בהרצאות וטיפולים בענין הוצאת הקובץ שלו על גליציה. ממקומות שונים היה שולח לי לעתים תכופות מכתבים מפורטים, שאת רובם עלה בידי לשמור. כן זוכרת אני את פגישותינו, את סיפוריו על העבר, את תגובותיו על המאורעות השוטפים, את טיולינו בעיר ואת הביקורים בבתי ידידיו. מערמת עלים שהצהיבו, הכתובים בכתב-יד זעיר, ומקטעי זכרונות קמה כמו היה דמותו של אדם בעל נדיבות ועמקות נדירה, שאהב ורחם עד כדי הקרבה עצמית את בני האדם, וביחוד את עמו, העם היהודי.

אנטסקי היה עובד שאינו יודע לאות בשדות רבים. הוא ידוע כסופר, שכתב סיפורים, דרמות, שירים ומאמרים, כמהפכן — עסקן מדיני וציבורי, וכמארגן מוסדות יהודיים מדעיים וחינוכיים. הוא נענה לרבים, הניח חותמו על התחלות רבות. אולם ערכו של אנטסקי כאדם היה גדול יותר, עמוק לאיך ערוך מאשר הישגיו הספרותיים והציבוריים.

בו הצטרפו — בלי להפגע ובלי ניגודים — יהודי, השומר תוך אהבה וגאון את המורשת הרוחנית ואת ההווי של עמו, עם מצפון רגיש של אינטלגנט רוסי. כאשר הכרתיו, חזר המהפכן המרדן מלפנים בתשובה. הוא פנה "לאל צדיק ורחום" וביקש את הגנתו וברכתו, בחפשו בדת את פתרון הבעיות שמעבר לתחום החיים. ב"הדיבוק" בא לכלל ביטוי בהיר מפנה מסתורי זה. אילו ניתן היה לאנטסקי להמשיך בחייו, היה כיוון זה, כך יש לשער, הולך ומעמיק. בטרגדיה שתכנן על "יוסף דיילהריינה", שחברה כמעט כולה בראשו, אך לא הספיק מחוסר זמן להעלותה על הכתב, רצה לפתח את רעיון המשיחיות. את יסודות הספרות הדתית היהודית למד עוד בימי ילדותו ב"חדר". אל החסידות התקרב כשחיפש וחקר את מעינותיה בעת המשלחת שלו לדרום-רוסיה, ואמונתו היתה מיוחדת במינה, אישית-אינטימית, הכמהה להתגלות, להתפעלות, לשפע ממרומים. כאשר היה מתפלל היתה כנות בלתי-נשכחת נשמעת במלים ובקול שבהם ביטא את תפילותיו. ב-1918 נערך בבית הורי בפעם האחרונה, "סדר" בפטרבורג. מחוץ לבני המשפחה היו נוכחים אורחים רבים: ביניהם היו פיטר מואסייביטש ווטנברג, שהסתתר אז בביתנו כמה שבועות, לאחר שהוציאוהו ממבצר פטרבורג פאבלובסק, הסופר הידוע — והוא אז צעיר לימים — מרק אלדאנוב (לנדאו) ודניאל יעקובליטש חזן, מפעיליה הידועים ביותר של "היקופו". אבי הציע

religious return

לאנטסקי לקרוא את ההגדה ואת ברכת המזון. הוא עמד, כשהוא כפוף על גבי השולחן מעוטף בטליתו הגדולה שהצהיבה, וביטא את המלים באיטיות, כשהוא משמיע אותן ברגש, כאילו בא במגע בלתי-אמצעי, נדיב ומבורך, עם הקדוש ברוך הוא. ליב יפה! בתארו את אנטסקי הקורא ברכבת פליטים, לאור נר מהבהב בקרון-משא שהפך לקרון נוסעים (теплушка) תפילת השבת, היטיב לקרוא לו בשם "אונזער פארבעטער" (שליח צבור שלנו).

ימיו הראשונים של אנטסקי ידועים לרבים. לפעמים היה מזכיר בשיחותיו, איך נעקר, יחד עם חיים זייטלובסקי, שאתו קשר משחר ילדותו עד סוף חייו קשר ידידות שלא הופר, מההווי המשפחתי השמרני, למד את השפה הרוסית. הצטרף למהפכה והחליט "ללכת אל העם". אופייני הדבר לאנטסקי, שהעמיד לעצמו מטרה קשה ביותר ונסע לשמש כמורה לכורי-הפחם באוקראינה, משום שמנת-חיהם היתה קשה ביותר. הם כנראה חבבוהו, חשבוהו ל"סימיון" שלהם, ושם זה נלווה אליו מאז. לאנטסקי היה הכשרון לפתוח בשיחה בפשטות ובעדינות עם בני העם הפשוט. פעמים רבות התבוננתי, איך היה ניגש לעוברי-אורח מקריים ברחוב או בקרון החשמלית, שנדמו לו כנתונים במבוכה בסביבה הזרה, והיה שואל אותם על עניניהם תוך השתתפות ותשומת-לב.

שם, במכרות אוקראינה, החל אנטסקי לכתוב את סיפוריו הרוסים הראשונים. שלח אותם לפטרבורג, לעורך העתון "רוסקוייה בוגאטסטבו" בימים ההם גליב אוספנסקי, ששיבח אותם והציע לו לקחת חלק בעתון. צצה שאלת הכינוי הספרותי.

השם "רפפורט", שהיה נפוץ ביותר, לא התאים למחבר הצעיר. סימיון אקימוביטש החליט להקרא אנטסקי על-שם אמו חנה. "רצייתי — כך אמר לי — להוכיח בזאת לאמי, שסבלה קשות מהליכתי אל זרים, שהקשר שלי עמה, עם המסמלת את העבר היקר לי, לא נותק, אלא להיפך, ישמר ויתחזק בעבודתי לעתיד לבוא". אולם מאחר שב"רוסקוייה בוגאטסטבו" כבר לקח חלק העתונאי — איש "חרות העם" — ניקולאי אנינסקי, הוכרח סימיון אקימוביטש לשנות את שמו לאנטסקי.

את זכר השנים שעברו לאחר מכן באמיגרציה הרוסית, שם שימש אנטסקי בתחילה כמזכירו של פ. לאברוב בפריז, ואחרי כן עיבד בג'נבה, יחד עם זייטלובסקי וצ'רנוב, את הפרוגרמה של המפלגה הסוציאלי-רביולוציונית (ס.ר.), היה אנטסקי מעלה ברצון. אולם על תקיפה זאת כתבו בפרטיות זייטלובסקי ואחרים. על חייו לאחר שחזר לרוסיה לא אוכיר מאומה. סיפורים אחדים במהדורה בת חמשת הכרכים של כתביו הרוסים מכילים חומר אוטוביוגרפי רב. ביחוד נראה לי כמזעזע הדו"ח שלו מביאליסטוק לאחר פרעות 1906, בו מצא ביטויי אנטסקי כולו: נסיעתו המהירה למקום הטבח, רחמינו שנכמרו על הנפגעים, ההמומים מאסונם. הרצון להיוודע, איך קיבלו היהודים את ההתנפלות, ואם הצליחו לשמור על רגשות אנוש ועל אמונתם תוך זועת הרציחות האכזריות.

ב

פגישתי הראשונה עם אנטסקי היתה בחורף 1915. למדתי בקורסים הגבוהים בפטרבורג, ולאחר הלימודים הייתי נוסעת למשרד "היקופו", כדי לשתף עצמי במשהו בטרגדיה של הגירוש היהודי בימים ההם. פעם ביקש ממני אחד מעובדי המשרד לחתום כעדה על צוואתו של מבקר בלתי-ידוע לי שהיה נוכח בחדר. שמו רפפורט לא הגיד לי מאומה. הרגשתי בחטיפה בעיניו הנוגות והמלאות

there it's all nice!

lived to tell of his life

3rd version of pseud. story

styles out for praise

wrote his will before leaving for the front

מאורעות המלחמה וחובותיו כנציג "ייקופו" הפריעו לאנסיקי להתרכז בעבודתו על הדרמה החדשה ובספרו על גליציה. בראשית 1917 היה עליו לנסוע שוב לרצועה הסמוכה לחזית גליציה לבדוק את מצבם של הפליטים במקום. לארגן ועדי-עזרה מקומים ואת היחסים עם השלטונות וכו'. למרות גילו ומחלת הסוכר שהחלה להתפתח בגופו התנדב אנסיקי עוד בשנת 1915 לנסוע אל חזית הפליטים. על מנת להחליף את נציגיה הצעירים של "ייקופו", שהשלטונות החלו אז לרדפם. הוא נימק זאת בכך שמכיר הוא את המקום, ונוסף לכך הרי הוא חסר-משפחה ורוב-חייו כבר עברו עליו. משכנע מכל היה כנראה הנימוק, כי תודות לפופולריות שלו בקרב האינטלגנציה הליברלית הרוסית יכול היה אנסיקי לצפות לתמיכת הארגונים הצבאיים והציבוריים, וביחוד בוו של ועד ברית ה"זמסטבות" שבראשו עמד הנסיך לבוב, דימוקרט ואיש-ציבור, שהכיר אישית והעריך עד למאוד את אנסיקי. ואמנם סיפקה ברית ה"זמסטבות" לאנסיקי תעודות מעבר מיוחדות, ונתנה לו את הזכות לשאת מדים של פעילי ברית ה"זמסטבות". מה שהגדיל מאד את סמכותו בשעת משאומתן עם השלטון המקומי. עם כל זאת היו נסיעות אלו כרוכות בכל הקשיים של החיים בחזית. במכתבו תוארו מסעותיו אלה על פני ערים ועיירות, שנמשכו לעתים תכופות כמה ימים רצופים בעגלות פתוחות על פני שדות מכוסים שלג; לינות-לילה בבתים הרוסים למחצה וטלטולים במשך כמה ימים בקרונות מזוהמים, כדי להגיע לראיון של מחצית שעה עם אנשי השלטון העליון ולהשיג ביטולה של הגבלה חדשה, או רשיון לקבל חמרי מזון. קשות מכל היו הפגישות עם האוכלוסיה היהודית הנפגעת, לראות בעלבונם, בעניים ובתפורות המוסרית אותה הוא מתאר בהשתתפות בצער שאין לה גבול. אולם דוממה, שכאשר "גנרל יהודי" לבן-שער זה, במדיו ובחרבו, היה בא בבת צחוק טובה וגיחוך מעודד למקומות המקלט ובתי-החולים של הפליטים, או לבתים בודדים שנשארו בשלמותם, היו האנשים הנרדפים והמבוהלים מרגישים כי בא אליהם מליץ יושר וידיד ואולי האמינו, כי באה הקלה זמנית.

באחד ממכתביו, שאבד לי, לדאבוני, מספר הוא על המקרה הטראגי דלקמן. בבואו לעיירה אליה הגיעה יום לפני כן שיירת פליטים, נודע לו שנמצא בה זוג תאומים שנולדו זה עתה. האם מתה בלדתה. לאחר שלא עמדה בתלאות הדרך, האב מת או אבד לפני כן. אנסיקי הלך לראות את התאומים העזובים כל עוד נשמתם בהם, ומוזעזע עד עומק נפשו החליט לאצמם לו לבנים. שלח לעיר סמוכה להביא מינקת. אולם התינוקות מתו לפני שבאה העזרה. אנסיקי קבר אותם וכתב בעצב: "ואני חשבתי לגדלם, שהיה מי שיגיד קדיש אחרי".

בדרכו לגליציה בסוף דצמבר 1916 נתעכב אנסיקי במוסקבה. דומה היה, כי דבר העלאת מחזהו על במת התיאטרון האמנותי נפתרה בחיוב. אותו זמן באתי גם אני עם ידידתי לראשונה למוסקבה וביליתי שם שבוע ימים, הוא "השבוע המוסקבאי" שאנסיקי זכרו בעצב לאחר מכן. הוא הקדיש לנו את כל זמנו החפשי, הדריך אותנו בעיר, הוביל אותנו במוזיאונים הפרטיים ובסטודיות של רעיו — מ. שאגאל ופסל צעיר לימים, שאת שמו שכחתי, וכן אל מאחורי הקלעים של התיאטרון האמנותי היינו שתינו נוכחות בסעודה עם השחקנים הראשיים, שהיו צריכים לשחק ב"דיבוק". היו שם מיכאל צ'חוב, שנועד לתפקיד "הצדיק", חמארה — חנו, הבמאי סולרז'יצקי, שהיה עליו לביים את המחזה, ואנגל — מחבר המוזיקה. חוץ מאנגל היה רק חמארה, בן העיר רומני, פלך

already willing from diabetes, volunteers to return to front to relieve younger inexperienced workers - could exploit his contacts

story of twins that he wanted to adopt

הבעה ובקולו הנמוך, המתנגן קצת, בו קרא את מלות הסיום של הצוואה. לאחר לכתי נודע לי לצערי, כי האיש הזר היה הסופר אנסיקי, ששלח את הדו"חים המוזעזעים ביותר מנקודות-ריכוז הפליטים, ובצאתו עתה כנציג הועד לשליחות ארוכה ומסוכנת יותר, החליט להשאיר צוואה חדשה. בנקודותיה העיקריות נשתמרה צוואה זו בנוסח האחרון, שחזר — אם אינני טועה — בווארשה.

פגישתנו הבאה אירעה כעבור כמה חדשים בקרון החשמלית, בו חזרתי הביתה. ניגש אלי אדם גדול וכפוף-גב, במגבעת רחבת-שולים, אותה חבשו אך ורק סופרים או שחקנים, קרא בשמו, הודה לי על שרותי לו והזמינני לבוא ולשמוע בערב את קריאת מחזהו החדש. קריאת הנוסח הרוסי של "הדיבוק" בפני מבקרים ספרותיים נערכה אותו ערב בדירתו של איש-הנפט סאוולי (שאל) פולאק. היו נוכחים פידור סולוגוב כמה עתונאים מהעתון "ריטש" (בתוסס ליובוש) ואחרים. אנסיקי נראה כמוצבן וקרא בקול שקט ונוגה במקצת. לאחר הקריאה החלו חילופי הדברים. השומעים עמדו בקרירות ובתמיהה על חוסר-הריאליזם של המחזה, וציינו את הקשיים בהצגתו. אנסיקי ישב מדוכא, ולא השיב על דברי מתנגדיו. לפתע נשמע קולו הרטנני של סולוגוב, ששתק עד אז בהזעמי פניו: "כל אלה הם דברים בטלים. לא הובנה מהות הדרמה, שבה מדובר על נצחון האהבה על המוות. זוהי יצירה גדולה, עמוקה". הוא חבש בהתרגזות את כובעו, ויצא תוך נענוע-ראש של ברכה לעברו של אנסיקי. הנותרים התפזרו במהרה תוך מבוכה.

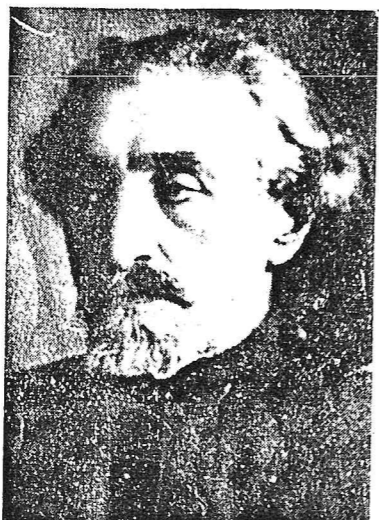
לאחר ערב זה ראיתי לעתים תכופות את אנסיקי. הוא ביקר אצלנו, הביא לי ספרים, עזר לי בלימודי, ובשיחות ארוכות ניסה בוהירות ובסבלנות לכוון, להסביר ולהדריך. בו, בבודד ובנדיב, פעם הרצון לתת ולשתף אהרים בעושר נסיונו ומחשבתו. הוא שמח שבעיות שכבר מצאו להן פתרון הסעירוני, ושיכולתי להרגיש בו אדם קרוב, "הדרוש למצפוני, ולו הייתי רוצה לספר על השמחות והדאגות שלי".

לעתים הייתי סרה אליו לאי-הואסיליבי, שם גר, כבחניה ארעית, בדירה של המוזיאון האתנוגרפי, שנוסד על-ידו, ושבה נשתמר אוסף החפצים, שהביאה "המשלחת האתנוגרפית היהודית" בהנהלתו מוהלנין ופודוליה. אוסף זה צריך היה לעבור לפי צוואתו למוסד מתאים בירושלים, "אם יקום שם מוסד כזה". הוא עוד הספיק לארוז את פריטי המוזיאון בארגזים לפני יציאתו הנחפזת מרוסיה, כאשר צפוי היה לו מאסר, כסוציאליסט-ריבולוציונר וחבר האסיפה המכוננת הרוסית. אולם לא עלה בידו להוציאם והארגזים שהוחרמו על-ידי השלטונות הסובייטים נמצאים עד עתה במקום בלתי-ידוע, ולפי השמועה — במרתפו של אחד המוזיאונים בעיר-הבירה.

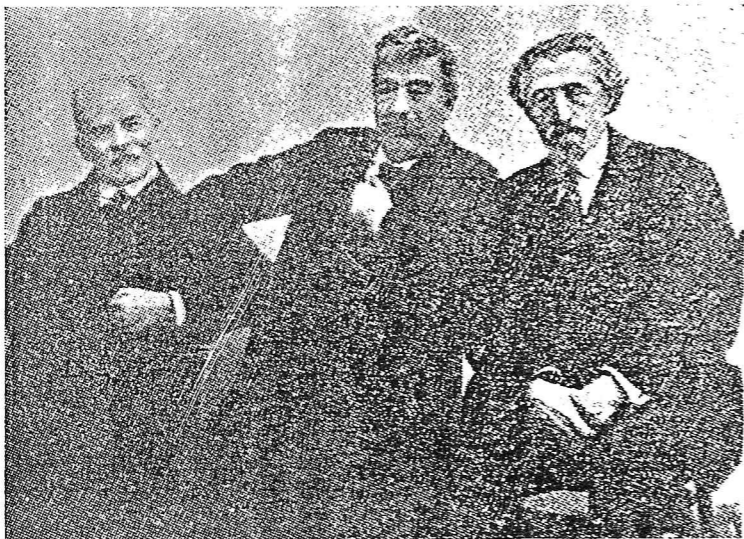
הערותיו היו תמיד קולעות להפליא, הסתכלותו — מהירה וציורית. פעם הצביע בהעצרו ממול לכנסיה פלונית ואמר: "האם שמת לב, כי בתי-התפילה משקפים לעתים קרובות את המשטר הרוחני או את ההווי של העם? ראי נא את הבצלים המקננים סביב לכיפה המרכזית של בתי-התפילה הפרבוסלבים — כסמל להווי המשפחתי של האכרות הרוסית. וכיפת המסגד דומה למולה כורע-ברך עם מצנפתו לראשו וידיו — המינארטים — מורמות מעלה לתפילה. עמוד הפעמונים המגולף של כנסיה גוטית — הרי זו אכסטזה של נזיר-סגפן מתבודד". "ובית הכנסת?" שאלתי אותו. הוא הרהר וענה ברצינות: "אינני יודע עוד. אולם חושבני, כי בית התפילה היהודי חייב להביע ראשית כל את אחדות הבורא".

?

lived in premises!

ש. אנִסקי בשנת תרע"ד

ש. אנִסקי, י. ל. פריץ ויעקב דינזון, וארשה, 1914

פולטבה, יהודי. כאשר תיאר אנִסקי בעת הסעודה את העיירה היהודית, אמר חמארה הנרגש עד מאד, שמעולם לא ניגש בהתלהבות כזו לתפקיד, כמו תפקידו ב„דיבוק“, שעורר בלבו את זכרונות ילדותו.

רושם חזק מימי ביקורי ב„שבוע המוסקבאי“ השאיר אצלי ביקורנו אצל הטולסטואי ג. צ'רטקוב, שביתו במוסקבה שימש דומני דירת מגורים משותפת לכל חסידי טולסטוי. באחד ממכתביו מזכיר אנִסקי את פגישתו המקרית עם צ'רטקוב. בקרון רכבת, שלאחריה ביקר בביתו, קרא שם הרצאה וסיפר על היצירה היהודית העממית. ביחוד נשא חן בעיני אשתו של צ'רטקוב, שלה קרא טולסטוי גאלוצ'קה, אשה גדלת־עינים, רפופה, משתלהבת, מוזיקאית, שאספה בעצמה שירי־עם וסיפוריו. כאשר באנו אליהם נפלה על צוארו של אנִסקי, הושיבה אותו על ידה וביקשה אותו לספר. אולם אותו ערב לא התנהלה השיחה בעניני אמנות. אנִסקי סיפר על רדיפות היהודים, על נסיעות אל החזית, ורואה אני לפני את שני הצ'ורטקובים שהקשיבו לו שותקים ובראש מורד. מתוך בושה והתרגשות לא הוצאנו אני וחברתי אף הגה אחד. בהרגישו בכך, פתח עמי צ'רטקוב בשיחה לפני צאתנו ונתן לי כמזכרת כמה תצלומים של טולסטוי מאספו הפרטי.

בכל ימי הכרזתי את סימיון אקימוביטש לא אוכור אותו כה מדביק בעליונותו וממציא המצאות חדשות בלי לאות כבאותם הימים במוסקבה. אליני הצטרף לעתים תכופות רעו עורך־הדין המוסקבאי בוריס ראטנר, שהיה מופיע בעיקר במשפטים פוליטיים. כאשר היינו חוזרים למלוננו, עייפות משפע הרשמים, נשא־רק אנִסקי רענן והיה מעסיק אותנו בסיפורים דמיוניים שהמציאם בו במקום, מלאים לעתים זיכור ולעתים תוגה, אולם תמיד בלתי־רגילים ומלאי־ענין. הוא היה מספר גאוני ולכולנו נדמה כי מעשיותיו המאולתרות הן גולת הכותרת לכל מאורעות היום.

רק פעם, ממש לפני נסיעתו לקיוב, פרצו מפיו דברים שהביעו תוגה ובידודות עמוקה. במכתביו ובשיריו שלאחר מכן חוזרות נימות אלה יותר ויותר ומגיעות לכלל יאוש, בסוף, כאשר לאחר המהפכה הבולשביסטית וההרס הכללי שבא בעקבותיה, תקפה אותו אכזבה מהעבודה המפלגתית יחד עם גועל נפש להפקרות המשתלטת. בחדשים הראשונים לשנת 1917, היה שקוע כולו בבעית הפליטים בגליציה.

ד

מהפכת פברואר כבר השיגה את אנִסקי בפטרוגראד. הוא נקרא מיד לעבודה וחזר לאפיק המדיניות הרוסית. אולם הטרגדיה של אנִסקי היחה, ששוב לא מצא עצמו נוח במסגרת מפלגת הס.ר., שבהקמתה לקח חלק בעבר. ההומניזם הנרחבת שלו, התיחסותו לאנשים בלי להבדיל בהשתייכותם המפלגתית והמעמדית לא תאמה עם הסיסמאות שדהו מיושן, שהצרו והחרישו את האמת החיה של יחסי אנוש. מן המהפכה ציפה אנִסקי להתחדשותו ולהטבתו של המשטר החברתי־מדיני ברוסיה. וכשאינרעו במקום זה סכסוכים פעוטים, מפלגתיים ואישיים, ווכחות שאין לה סוף, אותה שעה שרוסיה „עמדה לצלול בתהום“, נרגז ונעלב עד כדי חולי.

יחד עם קומץ חברים לדעה השתייך אנִסקי לקבוצה המתונה בס.ר., קבוצת „חרות העם“, שהאגף הקיצוני קרא לאנשיה בזלזול „סוציאל־פאטריוטים“.

S.R. platform
 survived in his role
 in history

המושגים "עם" ו"חרות", שאותם התקיפו משמאל, כשרידים אנטי-מהפכניים, קיבלו בעיניו דווקא אז ערך מיוחד. מתכנית ה.ס.ר. שמר אנ-סקי גם את ההכרה בתפקיד העצום של האישינות בהיסטוריה. שהיתה קרובה לו כלאינדיבידואליסט, אותה שעה שהשימוש בטירוור שוב לא עלה בד בבד עם תפיסת עולמו. בעיניו היה שיפוטי המוסריים חשובים ביותר בימים כאשר העריצות האדומה התפשטה יותר ויותר במדינה. על מנת להחזיק מעמד במערבולת ימי המבוכה היה צורך לקבוע מידות להתנהגות אנושית, וכמו תמיד חיפשתי אצל אנ-סקי הד והדרכה בבעיות אלה. יותר ויותר נעשה קשה להשאר מן הצד ולהמשיך בלימודים האקדמאיים. מה"קופו", שבו אבדה העבודה בקרב הפליטים את דחיפותה, ולפי עצתו של ל. בראמסון העסקן היהודי הנודע וציר הדומה הראשונה לשעבר ממפלגת העמלנים ("טרודוביקי"), עברתי למוכירות, המפלגה העמלנית העממית-הסוציאליסטית, כאשר התמוגו שתי הקבוצות באביב 1917 להסתדרות פוליטית אחת. עם רבים מ"הסוציאליסטים העממים", ביניהם עם א. פשיחונוב ומיאקוטין, היה אנ-סקי קשור בקשרי ידיעות אישית ועבודה ספרותית משותפת. אולם בעוד ש"הסוציאליסטים העממים" היו אך ורק עתונאים-אינטלגנטים, היה אנ-סקי רגיל לצרף את עבודתו כסופר עם עבודה מדינית פעילה.

למרות הניגוד העמוק בינו לבין הקומוניסטים, שנבע משיקולים מדיניים ומוסכמים, השתדל אנ-סקי הסופר לפתור את חידת כוחם המושך ואת נצחון "העני המצורע", שהתקומם ממעמקי התהום נגד החוק והסדר שנקבעו זה דורות. במאמרו "מרד המרידות", שנכתב בצורת פואמה מקראית ונדפס בעתון "דיין" ביוני 1917, נוגע אנ-סקי מבלי לחרוץ משפט בנושא האנרחיום המסתורי ושאיפתו להרס.

את אביב 1917 בילה אנ-סקי במוסקבה, ויחד עם בעיות המפלגה עסק בהוצאת כתביו היהודיים, סיים את דו"חותיו על גאליציה, כתב תכנית לליגה של ההתאחדות הלאומית-סוציאלית. חילוקי הדעות שלו עם קו המפלגה באו לידי ביטוי מיוחד בעת כינוס מאי (1917) של ה.ס.ר. שבו ייצג את המיעוט. את הקונפליקט הזה ואת רגש זרותו האישי תיאר בפרוטרוט באחד ממכתביו המדכאים מן הזמן ההוא. הרגשת הבדידות, שהכבידה עוד יותר מחמת החוויות האישיות המעציבות, התגברה, והביאה אותו עד ל"מצב רוח קטלני". מן הימים ההם זוכרת אני את אנ-סקי על פי רוב עצוב ומכונס בתוך עצמו.

בעת ביקוריו הפתאומים מפעם לפעם בפטרבורג אירע לנו לעתים להיות יחד במיטינגים ובאסיפות סטודנטים. לאחת האסיפות הללו באולם טינישב בא פעם המהפכן האגדתי הוותיק גרמאן לופאטין שעברו עליו יחד עם וירה פינגר, ניקולאי מורווב ואחרים 20 שנות מאסר-יחיד במבצר שליסלבורג. עצום ויפה תואר, על אף זקנותו, כגיבור קדומים, עם זקן גדול ולבן, עם עינים כחולות וחדרות שלא ראו אור, נכנס, נשען על כתפו של סטודנט צעיר. העיוורון, שבא כתוצאה מחרדלית (קאטאראקט), הביאו לכלל תלות בעזרת זרים. ביחוד השפיעה עליו לרעה אייכותו לקרוא. אנ-סקי הציג לי אותו, ועד נסיעתי ממוסקבה לפטרבורג בקיץ 1918 הייתי באה אליו פעמיים בשבוע לבית הסופרים, ששם הוקצה לו חדר צנוע, וקראתי לו בקול, הבאתי לו פרחים (הוא שמח במיוחד לרית פרחים ובשמים) ועוגות מעשה בית, וכמוקסמת הייתי מקשיבה לזכרונותיו מעבר כה רחוק, עד שנראו כבלתי-אפשריים: על מאורעותיו כמהפכן, על בריחתו הנועות והאמיצה מסיביריה, על פגישות בחוץ-לארץ עם לאסאל, מארקס, גרצן,

עם האכספדיציה האתנוגרפית בקרמניץ, 1913
 (מימין לשמאל): יצחק גור'אריה (פיקנגור), יעקב ברויטמן (מעסקי צעיר-יצוין בקרמניץ, ש. אנ-סקי, הקומפוזיטור י. קיסלהוף, הצירר ש. יודובין.

ראם יודישע עטנאראפישע
פראנראם
 ש. אן-סקו
 פארטאקאר
 דער מענטש

טורגיניב, על השקט והבדידות של המאסר במבצר. בחשדנותו של עוזר אסר עלי לופאטין לעשות כל רשימה, אולם זכורים לי יפה סיפורים בודדים שלו וכן המספר עצמו, נלהב כנער, שהתקיף בזעם את הבולשביקים, שטימאו את האידיאלים, בעבורם נאבק כל חייו ושילם מחיר כה רב. בתשובה על כך התנקמו בו הבולשביקים באורח אכזרי, בהחרימם את כל חסכוניותו ובהתפרצם בגסות לשם חיפוש בבית-החולים בו שכב לאחר ניתוח בעיניו. הזקן הגאה נפטר כעבור ימים מספר.

ה

מהפכת אוקטובר מצאה את אנסקי בפטרבורג. כחבר האסיפה המכוננת בילה ימים ולילות באסיפות. אור ל-24 באוקטובר, כאשר כבר נתפס ארמון החורף, עם הממשלה הזמנית שישבה בו, על ידי המלחים מקרונשטאט, התכוננה האופוזיציה בקצה אחר של העיר להופעתה הדרמטית האחרונה. היא יצאה בתהלוכה ארוכה על פני הפרוספקט הניבסקי אל בית העירייה, כאל המעוז האחרון של השלטון והסדר. בראש המפגינים הלכו איש "חרות העם" והקואופרטור הזקן ניקולאי צ'איקובסקי, הדור, לבן-שערות ופניו — פני קדוש ביצנטיני. עמו יחד — אנסקי. ההפגנה, כמוכן, לא עלתה יפה. אותו ערב מסר לי אנסקי מדי עשה בשעה את החדשות האחרונות בטלפון. ההודעה האחרונה — בקול נפסק מהתרגשות — "הכל אבוד!"

חורף 1917—1918, הרס, תפיסת המוסדות ע"י הבולשביקים, רדיפות, נסיונות בודדים של התנגדות. פגישות סתר של חברי האסיפה המכוננת והדבקת כרוזים נגד הבולשביקים בגלוי ובאורח הפגנתי על-ידי בני-נוער, ראשית הרעב. אנסקי חילק לידידיו את כל עודף המצרכים שהגיע לו בהתאם למצב בריאותו, ובתוספת לכך גם חילק ממנתו הרגילה. כמה פעמים ביקרתי עמו אצל פיודור סולוגוב, ששם דיברו בעיקר בענייני ספרות. פעם הלכתי בשליחותו אל גורקי בבקשה להשתדל עבור סופר שנאסר.

חלק מאותו חורף בילה אנסקי במוסקבה, שבה התכונן להשתקע ולהעביר לשם את המוזיאון האתנוגרפי ובה ניהל מ"מ עם הוצאות הספרים היהודיות. בתיאטרון האמנותי התעכבה הצגת ה"דיבוק" (ברוסית) משום מחלתם של סטאניסלאבסקי, צ'יחוב ושחקנים אחרים ומשום המתחות הכללית באיירה. אולם הסטודיה היהודית הכינה עצמה להתחיל בחזרות להצגה. אז גם החל אנסקי בכתיבת אגדה יהודית גדולה, אולם מסופקני אם סיים את כתיבתה, משום ששוב אינו מזכיר אותה. שמחה הייתה בעת ההיא גרם לו סיום תרגום ה"דיבוק" על-ידי ביאליק, שעליו הוא כתב, בנתנו כרגיל מס להישגיהם של אחרים: "הרי זו מוסיקה בלבד... עד כדי כך טוב התרגום מן המקור".

באביב 1918 חזר אנסקי שוב לפטרבורג לשם חיטול ענייני שם. על סדו הפסח, שבילינו יחד עמו, כבר כתבתי לעיל. בראשית יוני כבר היה במוסקבה ושם ניסה לדחות כל הצעות חדשות, על מנת לסיים את ספרו על גאליציה ולעבד את כל החומר האתנוגרפי שנאסף על ידו. בכושר העבודה הבלתי-רגיל שלו הספיק יחד עם זאת לכתוב מאמרים לעתונים וירחונים ולדאוג להוצאתו לאור של אלבום לעתיקות בעלות ערך אמנותי — כל זה מבלי שיהיה לו מעון קבוע, ותוך נדודים בבתי מכרים, לאחר שהבולשביקים החרימו את דירתו, ותוך התרגשות

Counter
offensive
fails

חריפה מן המאורעות השוטפים. מסביב נערכו חיפושים, התנפלויות, חברים נאסרו. הרעב גבר. למרות זאת, כאשר הזמינוהו ידידים עשירים לבוא ולהתארח באחוזתם שעל יד מוסקבה, במאלאחובקה, שבה נשארה באורח פלא הנוחיות הקודמת והיה שפע של מזון, חזר משם אנסקי כעבור ימים מספר, משום שלא יכול לשאת את אורית החממה של השפע הניתן לבעלי-זכויות מיוחדות. הוא היה רגיל יותר מדי לחלק את כל קשיי החיים עם חבריו, משיוכל לחיות בלי-דאגה, כשאלה סבלו עוני.

אותו קיץ התראיתי עם אנסקי לאחרונה בעברי דרך מוסקבה לקיוב. הוא ניסה לשכנעני שאשאר במוסקבה ואעבוד בהוצאת הספרים היהודית, אולם אני לא העיוותי לשנות את תכניותי. בלוותו אותי אל תחנת הרכבת, אמר שישתדל אף הוא לנסוע לקיוב. לסוף הקיץ נעשה אף מצבו מסוכן יותר, והיה עליו לחשוב על יציאה ממוסקבה. לקיוב אי-אפשר היה להגיע בבראשית ספטמבר נסע ברכבת פליטים דרך פסקוב ודבינסק לווילנה, לעתים רחוקות, בהזדמנויות שונות, הגיעו ממנו מוילנה מכתבים או פתקים קצרים, אולם לפי תכנם יש ללמוד, כי רבים מהם אבדו, והוא התאונן כי לא קיבל ממני כל ידיעה, חוץ מפרישת-שלוש בעל-פה באמצעות מכר משותף שלנו. רק בנובמבר 1920, בהיותי במוסקבה, עלה לי להעביר לו על-ידי שליח דיפלומטי רשמי מכתב מפורט. בו כתבתי לו על החזרות המוצלחות בסטודיה של התיאטרון המוסקבאי האמנותי ועל נסיעתי לחוץ לארץ בעתיד הלא-רחוק. מכתב יחיד זה הגיע, אולם רק כמה ימים לאחר פטירתו, ובהגיעי סוף סוף לווילנה במרס 1921 אחרתי בסך הכל ארבעה חדשים, לראותו עוד פעם.

מפי ידידיו הורשאים מסרו לי, כי לאחר פטירתו של אנסקי מצאו בתיק הסגריות שלו פתק-נייר שדהה. בלוותי אותו אל תחנת הרכבת לאחר השבוע המוסקבאי, שמתי לו בתיק הסיגריות כמה מלים בבקשה לא לעשן יתר על המידה. דאגה זעירה זו נגעה מאד ללבו; לאחר מכן הזכיר פעמים במכתבו, שהוא שומר פתק זה ונושא אותו עמו כמזכרת. יש משום נחמת-מה בהכרה כי סימן תשומת-לב חשוב זה יכול היה לחמם את לבו של אנסקי עד סוף ימיו, ויש משום כאב בעת שאזכור, כמה מעט נתנו החיים לו, לנדיב ולחביב, מן החום הלבבי.

עשר שנים לאחר-מכן נודמן לי להזכיר את שמו של אנסקי תוך שיחה עם שמריהו לויך, והשתוממתי לראות באיזו חמימות אוהבת הגיב על כך על אף ספקנותו הרגילה. "אנסקי היה האדם האציל ביותר שהכרתי — הוא אמר — נסיך יהודי, למרות בגדי העוני שלו". אני הייתי מבכרת לכנותו בשם אביר, משום שנסיד עלול להיות גאה וקר, בעוד שבאבירות מבינים אנו נדיבות, הקרבה עצמית, הענות מהירה לקריאת הזקוקים לעזרה — כל זה ציין את אנסקי מבין האנשים הרגילים, והיה בו מה שפעם כתב על עצמו: "האושר והטרגדיה של חיי הם בכך, שחי אני יותר בתווך מאשר במציאות".

Same as later
in Vilna

she tried to keep
him from smoking

ש. אנטסקי בוילנה

א

מפי ידידים מספר נודע לי ערב חג הסוכות תרע"ט (1918), שהסופר ש. אנטסקי ממוסקבה הגיע עם פליטים החוזרים למולדתם ואושפו בבית-החולים לטיפול ולבדיקות. התעניינתי במצב בריאותו ונאמר לי שהוא עומד לצאת בימים קרובים מבית-החולים. בקשתי מידידיו למסור לו פריסת שלום חמה ולאמר לו שמצפה אני לפגישה עמו. אבל הזדמנות לכך ניתנה לי במקרה בלתי צפוי — היה זה בליל שמחת-תורה, בחצר בית-הכנסת הגדול הידוע בשמו „דער ווילנער שול-הויף“. ראיתי שם את אנטסקי עומד עיף, נשען על מקלו למנוחה קצרה, לאחר ביקור בכמה קלויזים באותה חצר. התקרבותי אליו ומיד הכירני, אם כי עברו מספר שנים מפגישתי הראשונה והיחידה עמו. הוא לחץ בחמימות את ידי וביקשני ללוותו לקלויז „תפארת בחורים“, שבו היו רגילים לאחר בהקפות. הפצתי בו שיסתפק בביקורים שעשה עד כה ויחזור לנוח לדירתו. נענה לי שלא ברצון וביקשני ללוותו עד בית-מלוננו. בצאתנו לרחוב החל להרצות בפני את טענותיו כלפי המוני היהודים בוילנה ובמיוחד החוגים שנמניתי עמם.

— חיים אנו בתקופת אתחלתא דגאולה ובטוח הייתי שהתלהבות כללית ושמחה לקראת הבאות תציף אותי בכל מקום שאפנה אליו, ובמקום זה נתקל אני באדישות איומה. מה זאת? האם פסו אמונים בישראל? מה קרה לוילנה שלך? על מנת להסביר לקוראים מדוע ועל מה פנה אלי אנטסקי בכל אלה, עלי לספר על פגישתי עמו שש-שבע שנים לפני כן בפטרבורג.

ב

באחד הערבים הקשבנו, מספר חברי תנועת „צעירי-ציון“, להרצאתו של ש. אנטסקי בסניף הפטרבורגי של „החברה היהודית הספרותית“ על הנושא „שיוניזם וכיונותיהן ושיון“ ערכן של השפות בספרות היהודית* (בהרצאתו זו הביע אנטסקי רעיונות שחרגו ממסגרות מפלגתיות והתעלה על כל אותה דוגמטיקה שבה עטפו בעיה זו מרבית נציגיהן של המפלגות היהודיות. אנטסקי אמר שאוצרות-רוח יהודיים פזורים בכל השפות ובכל הארצות שחיים יהודיים פעמו בהן; אין הוא מוכן לוותר על כל היצירות הפזורות הללו עד שלא יצליחו לתרגמן לאידיש ולעברית. ומי שענינם לו יראה כי התהליך הזה הולך ונמשך בעם גם בימינו. היהודים כותבים על נושאים יהודיים בשפת המדינה בה הם מתגוררים ברוב ארצות הפזורה, ואין הוא מוכן לוותר על כל אלה, ותובע הוא שווי-זכויות לכל השפות שחרוץ היהודית יצרה וממשיכה ליצור בהן, אבל ערך לאומי לשתי שפות בלבד — אידיש ועברית. שתיהן מהוות את התרבות היהודית, שתיהן קיימות באותן הארצות שבהן תוססים החיים היהודיים, והאחת משלימה את רעותה.

* ברוסית: Равноправие и Равноценность языков в еврейской литературе

על יחסו זה של אנטסקי לעברית לא יכלו לעבור בשתיקה האידישיסטים שנכחו באולם. נציג ה„בונד“ מארק ליבר התקיף את אנטסקי קשות וטען שלא קיווה לשמוע מפי אנטסקי, איש הקידמה והסוציאליזם דברי תמיכה בספרות שאין בה חיות ואין היא נקראת על-ידי ההמונים היהודיים. המבקר שמואל ניגר ניסה לרכך את עמדתו של ליבר וטען שמבין הוא כי ישנן יצירות המתהוות בכור מחשבתו של היוצר בשפה העברית והוא מסוגל לצקת אותן רק באותה שפה, אבל הנחה זו לא הפריעה לו מלתת את זכות הבכורה ביצירה היהודית לאידיש. עוד כמה נואמים נשאו דברים והכל על טהרת השפה הרוסית, בהתאם לתקנון האגודה המאושר על-ידי השלטונות.

תשובתו של אנטסקי היתה מושלמת, וסבורני ששלמות זו באה בגלל השקפתו הרהבה והריאליסטית כאחד. בחזרו להגן על זכויות שפת המדינה ביצירה היהודית שאל אנטסקי: שתי אנציקלופדיות גדולות שריכזו כוחות עצומים של הוגי דעות, אינטלקטואלים ומלומדים יצאו לנו בעת האחרונה — באנגלית וברוסית. למה לא יצאו אנציקלופדיות אלו באידיש? מה לעשות שמחקרים ביהדות ובהיסטוריה יהודית אינם נכתבים מלכתחילה באידיש ועברית, אם כי שמח הוא על כך שדאגו לתרגמם ויש גם התחלות חשובות בשתי השפות הלאומיות. אין הוא מקבל את הדעה שהספרות העברית החדשה קמה באורח מלאכותי, וזולה היא הגירסה שעברית היא שפה מתה — ההתפתחויות האחרונות בחיי העם היהודי הצמיחו מחדש ענפים טריים ואנו עדים לגידולם. לא יועילו כל הכרזות על השפה העברית ששפה מתה היא. בשפת המתים אין כותבים שירי חיים. לא אוכל לדייק ולזכור את כל נימוקיה, אולם התרשמתי מן היסוד העממי שנשמר בו מימי „הליכתו לעם“ ומדבקתו בתורה של ה„גאורדנאיה ווליה“ ומפלגת ס.ר. הרוסית. זכר כל אלה היה שמור עמוק בנפשו והוא שהכתיב לו דרך מיוחדת מחוץ למסגרות המפלגתיות הקיימות. כבר אז לא יכולתי להבין, איך כתב אנטסקי בשעתו את הימנון ה„בונד“, „די שבועה“ ואת המלים „משיח אונד יודענטום בידע געשטארבן, אַ נייער משיח קומט אָן“ (משיח ויהדות שניהם מתו, משיח חדש הולך ובא). דבריו של אנטסקי משכו קבוצת צעירים להיפגש עמו. קיימנו שיחה קצרה מאד. ספרנו לו על קיומנו ועל השקפותינו. הוא שמע על תנועת „צעירי ציון“ והיתה לו אינ־פורמציה לא מעטה על תנועתנו, שהיתה אז בגידולה. הוא הקשיב ברצון על הדיונים בבעית הקמת „החלוץ“, והעיר כמה הערות. הוא אמר לנו שהליכה לארץ-ישראל בכל התנאים הקיימים בה היא מעשה התנדבות יהודי גדול; התעניין במספר חברי תנועתנו. לא היה לנו ספק שאיש שיחתנו הוא מידידנו הקרובים ורגשי ההערצה לאיש הנפלא הזה התחזקו בליבנו. גם הוא שמר כנראה בליבו יחס אוהד לקבוצתנו.

זמן מה לאחר מכן פרצה המלחמה העולמית הראשונה והביאה עמה פורעניות קשות ליהודים. אנטסקי התנדב לעזרת ההמונים הסובלים והיה לעסקן ושליח של חברת העזרה לנפגעי המלחמה של יהודי רוסיה הידועה בשם „יקופו“. הדים על פעולותיו בשנים ההן הגיעו אלינו. בין היתר קראנו ב„ראזסוויט“ הפטרבורגי על פניתו הנלהבת של אנטסקי בכינוס של סטודנטים יהודים להתנדב לגרוד היהודי שלחם בגליפולי. פניתו זו נתקלה בהתקפה נמרצת מצד נציגי המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות שהיו בכינוס וגם מצד הציונים שהיו נוכחים שם לא באה תמיכה נלהבת. כידוע הסתייגו אז רוב הציונים מהשתתפות מופגנת של יהודים במלחמה לימינו של אחד הצדדים הנלחמים, מתוך חשש לגורלו של הישוב הקיים בארץ. אנטסקי שהיה בודד במערכה השיב בעוז לכל המתווכחים וקרא עליהם תגר, שהם קטני-מוח ואינם מבינים משבירוח היסטוריים ונוער כזה אינו ראוי לחיות בתקופה כזאת. חבר-סטודנט שהיה נוכח באותה אספה מסר לי על התרשמותו העמוקה מהופעתו זו של אנטסקי, שהיה בה משום התגלות חזון, נאום משיחי עמוק.

State of living in realistic times

כאשר נפרדתי מאנסיקי בליל שמחת-תרוה שערתי לעצמי, כי אנסיקי עצמו עתיד להשיב על השאלה שהציג לפני ואמנם כעבור זמן מה שמעתי את תשובתו זו במעמד למעלה מאלף איש, שמילאו את אולם פועלי הרכבת, השני בגדלו בוילנה, באספה שנקראה עליידי סניף ה"בונד" המקומי ביום השני בנובמבר 1918 על הנושא "הבונד והכרות בלפור". ה"בונד" הצליח להקדים את הציונים בהשגת האולם וראינו בסידור ההרצאה בליות ויכוהים הומנה לדורקרב. ולמען האמת עלי לציין שדאגנו למלא את האולם בעוד מועד עליידי אנשי-שלומנו. דאגות אחרות לא היו לנו, כי המרצה באספה פרנקפורט לא נמנה על הכוחות המזהירים של ה"בונד" וידענו שלא יגלה אפקים חדשים. ידענו שכוחותינו יספיקו להאבקות זו. אף על פי כן שמחתי כשהבחנתי בקהל הנוהר לאולם את דמותו האצילית של אנסיקי. מיד אמרתי לחברי כי מצפה לנו ערב מעניין — נראה ונשמע את אנסיקי, מחבר הימנו ה"בונד", כשהוא מתווכח עם ה"בונד" על נושא עדין זה של הציונות. השפעתו על כמה מחברינו שגרשמו לזיכוח שיוותרו על זכותם לדבר באספה על מנת לאפשר את הופעתו של אנסיקי. מארגני האספה ניסו להתעסק ולמנוע את אנסיקי מלדבר, אבל הקהל התערב ודרש בכל תוקף שיותן לאנסיקי להתבטא והעלו אותו על הכמה. טענותיו של המרצה פרנקפורט היו מבוססות בעיקר על אי-הצדק המשווע שבהצהרת בלפור כלפי הערבים, שההתייבות הציונית עתידה לנשלם מאדמתם. יש להתנגד לרעיון הציוני ולהסתלק מהצהרת בלפור האימפריאליסטית ומהגשמת הציונות בכלל. המהפכה הרוסית כבר נתנה ליהודים את זכויותיהם האזרחיות, תחום המושב בוטל לעולמים, ומדינות חדשות תקומנה על אדמת רוסיה. עלינו להמשיך את המאבק על מנת לרכוש זכויות לאומיות ולבנות את היינו החדשים כארתי המדינות הללו.

אנסיקי בנה את נאמו על הלכות הסוציאליזם ותורתו. בפתח דבריו שאל את פרנקפורט האם לא ידועה לו עמדת הקונגרסים הסוציאליסטים בבעיות ההגירה ובעיקר לזו הנוהרת לארצות מתפתחות? האם לא שמע על זכות הופש ההגירה? האם לא התנגדה התנועה הסוציאליסטית לסיסמת תושבי אוסטרליה על הגירה "לבנה" בלבד לארצם? האם הושב הוא כי תושבי סיביריה יכולים להכריז על התנגדותם להגירה אל ארצם למרות מעורב תושבית? ה"בונד" מוזיל דמעות על העם הערבי, היושב בארצות רבות רחבות ידים, שרובן מיושבות עליידי שבטים נודדים ומצפות לפיתוח אוצרותיהן הטבעיים. הלא בימי קדם ישבו בכמה מארצות אלה תושבים רבים יותר מאשר בימינו, והיו ביניהן ארצות מפותחות ועשירות כבבל (עיראק) שהפכו היום לשממה. והאם בארץ-ישראל הקדומה לא התקיים ישוב גדול פי כמה מאשר בימינו? לא מדובר על נישול הערבים, אלא על הזכות לפתח את הארץ ולישבה. העם הערבי, אחד העמים העסילים במרחבים קרקעיים, מעורר רגשות והמנות בלב המרצה, והעם היהודי שאין לו שעל אדמה משלו, ושהרגיש יפה בטריגיות זו של מצבו בשנות המלחמה האחרונה, מה דינו? מאה דורות ציפו לשיבת ציון והמרצה מציע שהעם יוותר על זכותו להפרות את אדמת ארצנו! הוא יודע יפה שהצעה כזאת לא תתקבל עליידי נציגי העם היהודי בעולם כולו. אבל אילו גם אפשר היה להניח כי יתכנס כנס יהודי עולמי נבחר והיה מקבל את הצעתו של המרצה ברוב גדול, אין בכוחו להכריע בכך, כי בדבר שעליו הלמו והתפללו מאה דורות לא יוכל דור אחת, אפילו הוא מאוחד כולו בשלילת ההצהרה, להכריע, ואין הוא יכול לקבל עליו אחריות כזאת הז בפני כל הדורות שעברו והן לגבי הדורות שעוד יבואו אחרינו. את נאמו סיים אנסיקי בכמה שבחים ל"בונד" על פעולתו בעבר ובאהולים ל"בונד" לייסד סניף בארץ-ישראל בקרוב בימינו.

הקהל היה נלהב, דברי המרצה שהחל בתשובתו לאנסיקי לא נשמעו. איני זוכר

אם פגע בכבודו של אנסיקי, אולם אחרי נאום אנסיקי לא היו הנאספים מוכנים לשמוע דברים נדושים. הקהל קם על רגליו ופתח בשירה נלהבה של "התקוה" והבונדאים באולם ענו מיד בשירת "די שבועה" של אנסיקי.

איני יודע איך הרגיש אנסיקי את עצמו באותם הרגעים, לחצתי את ידו ואמרתי לו שאת התשובה שהיה חייב לי מליל שמחת-תורה קבלתי הערב. הדים מאספה זו הדהדו במהרה בכל וילנה ובערי השדה ורבים שאלו לפרטי המאורע ובאותו ערב סלל אנסיקי דרך לעצמו לציבוריות היהודית המקומית.

המאורעות רדפו זה את זה. אותו חודש נובמבר — מפלת המיליטריזם הפרוסי בהיות המערבית, הסתלקותו של הקיסר וילהלם מכס מלכותו וכניעתה של גרמניה. בשטחים הכבושים עליידי הגרמנים — מהפכה צבאית. השלטון עובר למועצות החיילים ("סאלדאטן-ראט"). באחת הככרות מתכנסים החיילים, חיילים נואמים. נציגי ה"בונד" ואחרים — ביניהם ש. אנסיקי — באו לברך את העם הגרמני, אבל נתבקשו שלא להפריע ולא להתערב בין החיילים ועזבו נבוכים את המקום. לאחר מכן התקיימה תהלוכה צבאית מאורגנת, דגלי הקיסרות הורדו וכן הורדו הכתפיות ממדיהם של קצינים וגינרלים שלא עשו זאת בעצמם. ניגשתי לאנסיקי ואמרתי לו שזכרתי במכתבו של היינה מפריס על המהפכה הגרמנית ב-1848, בו כתב ש"אם רצה מישוהו למחרת המהפכה למצוא סימניה בעיר המהפכה ברלין, לא יכול היה למצוא דבר". אלו הן מהפכות נוסח גרמניה, "א דייטשע באגרעבעניש". תשובתו של אנסיקי היתה פסימית מאד. "כן" — אמר — "התרבות האירופית הולכת ונהרסת" רמז למהפכה ברוסיה, והלך לו.

ה"סאלדאטן-ראט" שאליו עבר השלטון בעיר מצא את בקשת עסקני "ועד העזרה" שנמסרה לשלטון הצבאי הקודם בעניין היתר עריכת בחירות לקהילה דימוקרטית. התשובה שניתנה בשעה היתה שלילית, תוך נימוק שאין מסדרים בחירות בעת מלחמה, אבל ידוע היה שמאחורי התשובה הפורמלית הסתתר יחס שלילי לעצם רעיון הקהילה הדימוקרטית. מועצת החיילים, מבלי להתעמק בטיב הבקשה, הודיעה על הסכמתה וניתן רשיון לערוך בחירות לקהילות בשלוש הערים הגדולות ב"אבער-אוסט" — וילנה, גרודנה וביאליסטוק. ידוע היה כי הצבא הגרמני ייסוג בקרוב מן העיר, ומאבק ינטש על השלטון בה בין הרוסים שהלכו בעקבותיהם לבין הלגיון הפולני, שנשען על תושבי העיר הפולנים, שהתארגנו בהשאי עוד בימי הכיבוש לקראת אפשרות כזאת. לעסקני הציבור היהודי היה ברור כי יש למהר בעריכת הבחירות לפני נסיגת הגרמנים, משום שעם כבוש העיר הן עליידי הרוסים והן עליידי הפולנים — לא תורשינה בחירות דימוקרטיות. ואם כי הזמן לא פעל לטובת הרשימה הציונית, ההלטנו לעמוד על קיום הבחירות בהקדם. להחלטה זו הצטרפו מנימוקים אחרים ושונים יתר המפלגות והוחלט לקיים את הבחירות. עם התכנס העסקנים מכל החוגים והמפלגות לשם ארגון הבחירות, לא נמצא איש נייטרלי שכולם יסכימו להעמידו כיושב ראש ועדת הבחירות, ואז צפה ההצעה לבחור לתפקיד זה את ש. אנסיקי, והוא נבחר פה אחד. הוא קם והודה על האימון שניתן לו ובפנותו ימינה אמר שלולא המהפכה לא היינו מגיעים לבחירות אלה וכלפי סמאל ביקס לזכור שבזכות ההמונים ששמרו על מסורת הקהילות אנו חיים ומחדשים את הכלים לבנין אוטונומיה לאומית יהודית.

הבחירות נערכו ללא רשימות בוחרים לפי תעודות זהות ותוך יחס ליברלי מרחיק לכת לגבי זכות הבחירה של המצביעים. הן נמשכו כשלושה ימים. התוצאות היו: שתי סיעות גדולות — הציונים וה"בונד" — כל אחת בת 24 צירים. יתר המנדטים נפלו בחלקם של הדתיים, בעליהמלאכה, הפולקיסטים ועוד רשימות קטנות.

Electors for the kehilla during last days of German occupation

placed both sides

הערכתו של אניסקי באותו ליל סיכום תוצאות הבחירות התבטאה במלים שלו: „איהר ציוניסטן האס גערצטעוועט אין ווילנע דאס ביסעל יידישקייט”. אולם עוד אכזבה נכונה לו. כעבור ימים מספר התקרב יום עזיבת הגרמנים את וילנה ומכמה בחינות הוחלט להקדים את הישיבה המיסדת של הקהילה החדשה ולבחור במוסדות שהיו צריכים לספק בעניני בטחונם של היהודים בעיר. באותה ישיבה קם חבר מועצת הקהילה נ. פופס והודיע בשם סיעת ה„בונד”, שאין הם יכולים לשבת בצותא עם אויבי הפרולטריון בשעה שהצבא האדום נלחם במבואות העיר והם עוזבים את הקהילה. היה זה מספר ימים לאחר התעמולה הנמרצת מצד ה„בונד” לעריכת הבחירות ולאחר נצחונם בבחירות שלא ציפו לו. האם לא ידעו שהגרמנים עוזבים את העיר? האם לא דובר על כך בגלוי? — קריאות הבינים לא עכבו את יציאתם מן האולם, ואז נבחר „סעניארן־קאנווענט” (מועצת בכירים) לפעולה בעת הצורך.

יצאנו מהישיבה עמוסי דאגות. אניסקי, שנראה תמיד זקן מגילו, נראה היה מדוכא ביותר. הבונדאים טרם עזבו את הקהילות ברוסיה, הם המשיכו לפעול בהן. לי יפה הוסיף שערב יציאתו ממוסקבה השתתף עם הבונדאים בישיבת הקהילה שם, מדוע נוהגים הם אהרת בוילנה? התשובה היתה שהאגף הפרוקומוניסטי שקם אז ב„בונד” (ה„קומבונד”) הוא שהעביר את ההחלטה, וכנראה לו הרוב בין נבחר ה„בונד” לקהילה.

ה

למחרת היום נסוגו אנשי הלגיון הפולני וברחו מוילנה ותוך שעות ספורות נכנס הצבא האדום אל העיר. מפגרום בטוח שאליו התכוננו התושבים הפולנים ניצלנו, אבל נכנסנו למצב הירום כלכלי איום, והשלטון הקומוניסטי בעיר צינן במהרה את היהס של מרבית התושבים לברית המועצות.

אניסקי נשאר בוילנה ולא ויתר על שום הזדמנות להופיע באסיפות ובכינוסים יש להדגיש כי בתקופה ההיא, תקופת השלטון הסובייטי הראשון בעיר, לא הפסיקה אף מפלגה את פעילותה. הן רק התכנסו פנימה והמשיכו את סדרי עבודתם המפלגתית ללא הפרעות. באותם הימים הייתי נוכח באספת „פועלי־ציון”, שראו עצמם כמקורבים לרשות והיו בין הראשונים שהכירו בשלטון הקומוניסטי ותבעו את כל הזכויות לדיקטטורה הפרולטרית ולמועצות הפועלים. אניסקי התיר לעצמו לחלוק על דבריהם של חסידי הדיקטטורה בנאום חריף למדי.

הצלחתי או למשוך את אניסקי לאספת חברי „צעירי־ציון” במועדון המפלגה על הנושא „באיוו התארגנות מפלגתית היה אניסקי בוחר ומקדיש את כוחותיו להקמתה”. אניסקי אמר שרבות מתכניותיו נכללות בתכניותיהן של המפלגות הקיימות עם תיקונים ושינויים מסוימים. הציונות או בנין ארץ ישראל היא לדעתו משימת הדור ורק צרות־אופק מפלגתית בלבד יכולה להתייצב נגדה. אבל אם יהיה צורך ברכוזים יהודיים נוספים והדבר יותן להגשמה — צריכה, לפי דעתו, מפלגה כזו לקבל גם משימה זו עליה. הנה — אמר — נושלו המונים יהודים רבים מפרנסותיהם הבסורתיות עקב המהפכה הסוציאליט ברוסיה. מה יעשו המוניעים אלה, לאן ילכו? הנה שמענו על ארגון „סעטמאס” (*), על מפעל התישבות יהודים ברוסיה וכד' — מה צריך להיות יחסנו למפעלים כאלה? הוא, אניסקי, אינו מאמין ברצונם הטוב של השלטונות הסובייטיים, הוא מפפק בהצלחת ה„סעטמאס”, אבל בתנאים

* ארגון בשם „סובייטי ייברייסקיך טרודוקיך מאס” (Сетмак) שהוקם בתמיכת חוגים קומוניסטיים על־ידי כמה עסקנים עממיים (ביניהם הרב זיטניק הידוע לשמצה). הארגון פורק לאחר זמן קצר לפי דרישת ה„ייבסקציה” (המחרכת).

מסוימים ניתן הדבר להגשמה, אם אפילו יבנו אותו על העזרה מהוץ־לארץ. גם בבנין האוטר נומיה היהודית הכנים אניסקי תיקון משלו שעלול היה לדעתו להוציא את הדאגה לחינוך הדור הצעיר מידי המפלגות ולמסרה להורים, ולהקנות על־ידי כך את חודם של הויכוחים על צורת החינוך היהודי, שהכניסו מרירות רבה בחיים היהודים הציבוריים. לפי הצעתו צריכות הקהילות לכסות את תקציבם של כל מוסדות החינוך לורמיהם. בחירת הורם המתאים צריכה להימסר להורים בלבד. הוא מאמין שההורים ידעו לבחור בחינוך המתאים לילדיהם ולא ימסרו את ההכרעה לחסדיהם של העסקנים המפלגתיים, המצטיינים בקיצוניות בלתי מרוסנת ומסלפים את דמות החינוך. כל הזכויות לאב, הוא לא הכזיב בעבר והוא שישמור על יסודותיו של החינוך היהודי גם בהווה. אלה היו כמה מהנקודות אותן עורר אניסקי בשיחותיו עמו.

עסקנותו של אניסקי לא נפסקה גם בתקופת בינים זו של השלטון הסובייטי בעיר, שיירות של פליטים ברוסיה שחזרו למושבתייהם בליטא ופולין המשיכו לעבור דרך וילנה. רבים מהם נתעכבו בעיר מי מחוסר אמצעים להמשיך בדרכו ומי מהעדר רשיון נסיעה, שבלעדיו היתה הדרך מסוכנת. לו היתה קיימת בעיר קהילה מאורגנת ומאושרת אפשר היה למסור לה את הטיפול בפליטים, אבל למעשה לא היה לקהילות ברוסיה ערך רב, הן השתדלו לא לעורר את תשומת לב השלטונות ולא קבלו על עצמן שום פעולה העלולה להזכיר את עצם קיומן. ה„סעניארן־קאנווענט” לא רצה להפעיל את הקהילה בוילנה גם משום שהשארותו של השלטון הסובייטי בוילנה היתה מוטלת בספק. היתה הרגשה נאמנה שהמנצחים במלחמה — מדינות האנטנטה — לא תרצינה לראות את הסובייטים קרובים לגרמניה ווילנה תעבור לידיים אחרות. על כן ראו צורך לשמור על הקהילה לימים יבואו והקפידו עד אז את פעולתה.

לעומת זאת המשיך בפעולתו בוילנה המוסד לעזרת הפליטים היהודים „יעקאפא”, שהיה קשור למרכז בעיר הבירה ויכול היה לקבל אמצעים לצורך עבודתו גם ממוסדות ממשלתיים. בישיבה הראשונה של המוסד, שהתקיימה בנוכחות שליחי המרכז, השתתף אניסקי בעסקן ותיק של מוסד העזרה ונבחר להנהלתו. לא מעט מהנציגים שנבחרו למועצת הקהילה בוילנה נמנו על עסקני „יעקאפא” וגם הם צורפו למוסד. השלטונות וענו לכמה מתביעותיה של ה„יעקאפא” והרשו לרפטיאנטים היהודים להמשיך בדרכם לעיירות שבהן ישבו לפני פרוץ המלחמה.

תקופת השלטון הסובייטי נמשכה כשלושה חדשים ומחצה. העיר התרוששה כליל, הן עקב הקניות המאורגנות והפרטיות והן עקב ההחרמות — לאחר שהסחורות נעלמו מהחנויות ובהמחסנים.

ו

ב־19 באפריל 1919 — הוליהמועד פסח — חדר הצבא הפולני לוילנה. יהדות והוליות הצבא האדום המשיכו להלחם על כל רחוב ועל כל בית בעיר במשך שלושה ימים רצופים. אותה שעה פרצו פרעות ביהודים. הצבא והתושבים הפולנים הרגו ביהודים ופצעו רבים מהם ושדדו את רכושם. במאורעות אלה נהרג אחד מידידיו של אניסקי, הסופר האידי א. וייטער. הסופרים ש. ניגר ול. יפה הוכו ונלקחו למקום בלתי ידוע. לאחר מכן התברר שהם עצורים במחנה צבאי על־ידי לידה. אותם הימים התיצבה הקהילה במערכה. נציגיה התיצבו לפני המפקדה הראשית ולפני המרשל פילוסוסקי. ובעזרת השגריר האמריקאי הצליחו להציל את ניגר ואת יפה ולהביא לידי הפסקתו של הפוגרום בוילנה.

בימים ההם, כשדבר אסונה של וילנה ומר גורלה נודעו בעולם כולו, מיהר הניו־יט האמריקאי להעביר בדחיפות לוילנה רבע מיליונים דולארים לפי כתובת ה„יעקאפא”. בישיבת

ש. אַנִּיֶּסקי ו„הדיבוק“ שלו

נדמה לי שכתולדות התיאטרון בעמנו בין באידיש ובין בעברית. לא זכה שום מחזה לפירסום כה רב כ„הדיבוק“. נתקבל על דעת הקהל היהודי בארצות שונות, הוצג בשפות שונות בארצות תבל, הועלה על הבד, הוראה בטלביזיה וזכה גם להיות מוצג בשתי ארצות כאופירה.

ושחוק הגורל התיאטרוני הוא, שהמחבר של מחזה מופלא ומצליח זה, הלא הוא ש. אַנִּיֶּסקי (ראפפורט), לא זכה ליהנות אפילו שעה אחת מההצלחות הרבות האלו, כי על כן פטירתו קדמה לנצחון מחזהו. ואם „הלהקה היילנאית“ זכתה להיות הראשונה להעלות מחזה זה, על הבימה בבמיו של דוד הרמן — הרי זה היה ליום השלושים לפטירת המחבר.

לעומת זאת שיחק המזל ל„הדיבוק“ שלו דוקא ב„הבימה“. עוד בראשית שנות קיומה נהפך לגולת הכותרת שלה עד עצם היום הזה, למרות שהתיאטרון הלאומי שלנו יכול לזקוף על חשבוננו מספר רב של הצגות מקוריות ומחזות של מחברים זרים בעלי שם עולמי.

ולא יאמן כי יסופר, ש„הדיבוק“ עדיין הוא בשיא פירסומו עד עצם היום הזה ולאחר ארבעים ואחת שנות קיומו של תיאטרון „הבימה“ זכה להיות מוזמן לסיור בארצות-הברית בין ה„שלאגרים“ המפורסמים ביותר. המומינים התנו במפורש:

— ואל תשכחו להביא באמתחתכם, נוסף על המחזות האחרים, את „הדיבוק“ שלכם.

והתיאטרון הלאומי שלנו עוסק זה כמה חדשים בהכשרת שחקנים ושחקניות מן הדור הצעיר ברובם, כתוספת על שיירי מספר הותיקים, כזכר לימי בראשית וימי החלוציות במוסקבה, עיר הנכר.

אחד המניעים הראשיים שגרמו לפירסומה של הצגה זאת, לפי דעת רבים, הוא, בעיקר העיקרים, הבמאי הנכרי י. ב. ואכטאנגוב, מבחירי תלמידיו של המורה הגדול ק. ס. סטאניסלבסקי. גאון צעיר זה, שנפטר בגיל 39 שנה מפאת מחלה ממאירה, היה גם מן המוכשרים ביותר כפדגוג תיאטרוני. והוא ידע ל„הוציא מים מן הסלע“ ולמצות את המשופר והיפה מכל אחד ואחד מן השחקנים הצעירים, שרובם היו טירונים בשעת עבודתם על המחזה, וכן גם הצטיין במסירת תורת רבו גם לותיקים שהיו כבר אז „מקולקלים“ על ידי „שגרת המשחק“ שלהם על בימות שונות. גם העובדה שהיה ארמני הועילה לא במעט. קרבת המזרח מילאה תפקיד חשוב ביותר. שלוש שנים עבדנו על המחזה, כמובן לטירוגין. בינתיים הכינונו את ההצגה „היהודי הנצחי“ לדיד פינסקי עם במאי נכרי אחר, ואכטאנגוב ליבאנוביץ מיצ'ידילוב. אף הוא מורחר היה — מגרוזיה.

רבים סבורים היו כי העבודה נמשכת הרבה זמן מפני שאנו יושבים כל הזמן על התורה ועל העבודה התיאטרונית. אך הסיבה היתה פרוזאית בהחלט. לא היו שחקנים. במקום שישים השחקנים שהיינו זקוקים להם היו לנו, בערך,

הנהלת המוסד הצביע אַנִּיֶּסקי על הטעות שנפלה בכתובת. בארצות-הברית לא ידעו על קיומה של קהילה נבחרת בוילנה ומטרת המשלוח היא ברורה. אסור לנצל את הטעות המקרית ואין לדחות את מסירת הכסף עד שיוברר הדבר. „אני“ — אמר אַנִּיֶּסקי — „קובל תמיד על כך שהערים הגדולות מנצלות את העיירות הקטנות בעת חלוקת כספים ציבוריים, אבל הפעם אמר אני שהחלק הגדול מסכום זה חייב להימסר לרשות הקהילה ועל אחריותה.“ כן טען אַנִּיֶּסקי שהקהלה חייבת לתת אפשרות לאלה שעזבו אותה עם כניסת הקומוניסטים לחזור אליה. הוא לקח על עצמו להיות מתווך בין הצדדים. כנראה שהיתה לו ידיעה ברורה שה„בונד“ מעונין לחזור, והיה חשש שהצד שכנגד ירצה לנצל את מצבו ולמנוע את חזרת ה„בונד“. לא כאן המקום לנגוע בשאלה זו. ברצוני רק להדגיש את תפקידו האחראי של אַנִּיֶּסקי העסקן הציבורי, כשאיתלותו בצדדים היריבים וסמכותו המוסרית מסייעות בידו. וילנה היתה בימים ההם עשירה בכוחות ציבוריים. הריב בין המפלגות לא חרג ממסגרת יהסים הוגנים ואף חברות טובה שררה בין עסקניה, עם זה הרגישו באותה שנה קשה, כי נוכחותו של אַנִּיֶּסקי מהווה תוספת חשובה מאד לחייה הציבוריים של הקהילה.

כל מה שסיפרתי אירע תוך פחות משנה אחת: זמן קצר ומאורעות לאין ספור. מצאתי לנכון לספר איך ראיתי את אַנִּיֶּסקי בתקופת זמן זו. מוילנה יצא אַנִּיֶּסקי לטיפול רפואי ממושך לווארשה, ובה נפטר, בן חמשים ושבע, אבל נראה זקן ושבעימיים למעלה משנותיו, בכ"ז בחשוון תרפ"א (8 בנובמבר 1920).

ארוכה היתה דרכו של שלמה-זלמן רפפורט, המכונה ש. אַנִּיֶּסקי, מאז יצא מבית אבותיו בוויטבסק אל מעבי האימה הרוסית. דרך כור המהפכה וההתבוללות הקיצונית חזר בצעדים איטיים לעמו. בתהילה התקרב ל„בונד“, אולם התקרבות זו היתה אך שלב זמני בתשובתו המלאה. הוא התעמק בבעיה היהודית והגיע לשרשיה המשיחיים, ואם כי לא הצטרף רשמית לתנועה הציונית או לאחת ממפלגותיה, נאבק בעוז לרעיון הגדודים הארצי-ישראלים וקרא לאומה כולה להצטרף לבנינה של ארץ ישראל. את חייו סיים אַנִּיֶּסקי בתוך עמו לא כחוזר בתשובה בלבד, אלא כאיש החוץ הלאומי.

התולדות התיאטרוני בעמנו
בין באידיש ובין בעברית
לפי דעת רבים
הוא, בעיקר העיקרים,
הבמאי הנכרי י. ב. ואכטאנגוב,
מבחירי תלמידיו של
המורה הגדול ק. ס. סטאניסלבסקי.
גאון צעיר זה, שנפטר בגיל 39 שנה
מפאת מחלה ממאירה, היה גם מן המוכשרים
ביותר כפדגוג תיאטרוני. והוא ידע ל„הוציא
מים מן הסלע“ ולמצות את המשופר והיפה
מכל אחד ואחד מן השחקנים הצעירים,
שרובם היו טירונים בשעת עבודתם על המחזה,
וכן גם הצטיין במסירת תורת רבו גם לותיקים
שהיו כבר אז „מקולקלים“ על ידי „שגרת המשחק“
שלהם על בימות שונות. גם העובדה שהיה
ארמני הועילה לא במעט. קרבת המזרח מילאה
תפקיד חשוב ביותר. שלוש שנים עבדנו על המחזה,
כמובן לטירוגין. בינתיים הכינונו את ההצגה
„היהודי הנצחי“ לדיד פינסקי עם במאי נכרי אחר,
ואכטאנגוב ליבאנוביץ מיצ'ידילוב. אף הוא מורחר
היה — מגרוזיה.

מכתבים אל ח. נ. ביאליק

יחסים לבביים שררו כל הימים בין ח. נ. ביאליק לבין ש. אניסקי. אניסקי העריך את ביאליק המשורר ואילו ביאליק חיבב מאוד את אניסקי האיש הנלכב ולבו נמשך אחרי חוקר הפולקלור שבו. — נושא, שהיה קרוב מאוד גם לביאליק ואף הוא עצמו טיפל בו בהוצאת חמשת כרכי "רשומות". כשניגש אניסקי לייסד את "החברה לחקר הפולקלור היהודי", פנה ראשית כל אל ביאליק וביקש את עזרתו ואת עצתו ובמכתביו הרצה לפניו על תכניות עבודתה של החברה ועל האנשים המומחים אשר ישתתפו במחקריה. כן הוזמן אותו לוועידת היסוד של החברה הזאת מתוך ההנחה, שביאליק יבוא וישא שם את אהת ההרצאות החשובות. כשם שבטוח היה כי ביאליק יצטרף למסע האקספדיציה של החברה אשר תסובב על העיירות היהודיות ותאסוף שם חומר פולקלורי. מסיבות שונות לא יכול היה ביאליק להשתתף במסע זה.

והיו להם כידוע גם עניינים משותפים בענייני ספרות. ביאליק פרסם במאסף האידי "אונטררוועגס" (כדרך), אשר הוציא בשנת תרע"ו, את ספרו של אניסקי "אבגעלאכט" ואת תרגומו העברי בשם "לגלוג", הוציא אחר כך ב"מוריה". כן תרגם את "הדיבוק" לעברית — אחרי הפצרות מרובות מצד אניסקי עצמו ומצד ידידיו במוסקבה והלל זלטופולסקי בראשם, שקנה את ה"דיבוק" בשביל "הבימה" ובתנאי שביאליק יתרגמו לעברית ואחרי שגם דוד פרישמן הציק לו ולחץ עליו שישלח משהו בשביל הכרך הראשון של ה"תקופה". ביאליק לא חתם את שמו המלא על תרגום זה — כי אם את המלה "ב" — משום שלא העריך את המחזה מבהינה ספרותית ואת זאת אמר לאניסקי בפניו ובפני קהל רב.

אניסקי ביקר כמה פעמים אצל ביאליק באודיסה וקרא בפניו ובפני חבריו הסופרים בביתו של מנדלי את מחזהו "הדיבוק". ועוד קודם לכן, בשנת תרע"ג, נענה להזמנתו של ביאליק לבוא לאודיסה ולהרצות, במעודון הספרותי היהודי על הפולקלור היהודי. מחליפת המכתבים הממושכת שהתנהלה במשך שנים בין שני האישים בלשון האידיש, שמורים כיום בארכיון ביאליק תשעה מכתבים מאת אניסקי לביאליק (מכתב אחד כתוב בעברית) ושמונה מכתבים מאת ביאליק לאניסקי, ואת תרגומם העברי של שלושה מאגרות אניסקי שנעשה בידי כותב השורות האלה, היננו מפרסמים בזה.

מתוך המכתב הראשון והשני אנו לומדים כמה רחבה היתה תכניתו הפולקלוריסטית של אניסקי וכמה רחב וגדול היה קהל החוקרים שהצליח לעניין ולמשוך אותם לעבודה זו, וכן אנו עומדים על המקורות הכספיים שנמצאו לו למען מטרה זו. כן אנו יודעים להעריך את כל המאמצים שלא חסך אניסקי כדי לשתף בייחוד את ח. נ. ביאליק בעבודה זו. שלושים וארבעה ימים ישב אניסקי בבית המשפט בקיוב ושמע את בירור משפטו של בייליס שהואשם בעלילת דם ועל רגשותיו ורשמיו בימים קשים אלה הוא מספר קצת לביאליק. והנה דווקא בהזדמנות זו הוא מוצא לנהיך לצאת נגד אלה בקרב האינטליגנציה היהודית, והעתונאי יאצקאן בראשם, שהחלו טוענים במאמריהם בעתונות, כי עם ישראל הוא כולו וכאי ובלי כל מגרעה הוא הטוב והיפה בעולם, ואילו כל העולם הוא לעומתו כולו חייב...

ועל כך הוא כותב במכתבו השלישי אל ביאליק המוכיח, בעל "משא ג'מירוב". המביא לבית הדפוס. מ. אונגרפלד

1916

פטרבורג 26 פברואר 1912

ח. נ. ביאליק היקר והנכבד מאוד!

אקווה כי לא שכחת את השיחה שהתקיימה בינינו בשעת פגישתנו בווארשה, בדבר המשלחת לאסוף חומר מן הפולקלור היהודי והאתנוגרפיה. אתה התעניינת אז מאוד ברעיון זה והבטחת, עד כמה שאפשר, את עזרתך.

בשנים האחרונות עבדתי הרבה בעניין זה. התפקיד הראשון היה להשיג כסום כסף כזה, שיעמיד את המשלחת על בסיס רחב וחזק. לפי השערתי הרי נחוצים לנו בשביל משלחת זאת — מבלי להביא בחשבון את הדפסת החומר — לפחות 30.000 רובל, שאותם אני מקווה להשיג בשלש הערים: קיוב, מוסקבה, פטרבורג. נסעתי כמה פעמים למוסקבה, קיוב, באקו, צאריצין ולעוד ערים אחדות. סוף סוף כמעט עלה בידי להשיג את המטרה. עלה בידי לעניין ברעיוני את הבארוני גינצבורג מקיוב, עד שהוא עצמו הקציב לכך 10.000 רובל. וסכום כזה כמעט נאסף (גם כן בעזרתו של הבארוני ג.) כאן בפטרבורג. אלף רובל קבלתי בבאקו ועוד אלף רובל הבטיחה צאריצין. ואת יתר 8000 הרובל, לא יקשה לנו לקבל במוסקבה. אפשר לקוות, כי יתקבלו יותר מ-30.000 רובל, ומשום שגבירי קיוב ילכו בוודאי אחרי הבארוני ג. אף אודיסה, ווארשה ועוד כמה ערים אחרות ייענו לקריאתנו. עתה נחוץ לגשת תכף ומיד לעבודה. הבארוני ג. ששהה כאן כמה ימים ושאלו שמורים הסכומים שנאספו, עומד על כך שיגשו תיכף ומיד לעבודה. בינתיים עיבדתי תכנית מפורטת של המשלחת. ציינתי את התכניות (פולקלוריות, אתנוגראפיות, אנתרופולוגיות, כלכליות וכדומה). כן התחלתי לשאת ולתת עם החברה הגיאוגראפית המלכותית, ששם אני קורא בימים אלה הרצאה על הפולקלור היהודי, כדי לעניין את החברה הזאת, שתעזור לנו לאשר חוקית את המשלחת ולקבלה תחת הסותה (ומבלי להתערב כמובן בעבודתה ובארגונה) וזה כנראה עלה בידי.

מובן מאלי, כי עבודה רחבה ואחראית כזאת צריכה להיות מאורגנת על-ידי אנשים שהם מומחים בשאלה זו. ועל כן הוחלט לקרוא לכינוס, למועצה של אישים: (1) שעבדו באתנוגראפיה יהודית, פולקלור או אנתרופולוגיה; (ב) שעבדו באתנוגראפיה רוסים והנכונים להתחיל עכשיו לעבוד באתנוגראפיה יהודית (משומדים אינם באים בחשבון); (3) אלה שיעזרו באופן חומרי לארגן את המשלחת. נרשמו אישים אלה: (1) מפטרבורג: מ. קולישר (אתנוגרף נודע). ש. דובנוב, ש. גינצבורג, ש. צינברג, ש. ווינר (ספרן המחלקה היהודית של הספרייה המלכותית. עזר לארגן את המשלחת), ל. שטרנברג (אתנוגרף נודע, מנהל-עוזר של החברה האתנוגראפית), א. יאזעלסאן (אתנוגרף נודע), מ. ווינאווייר (מיסדה של החברה האתנוגראפית היהודית) ש. אניסקי (2) ממוסקבה: הרב י. מזא"ה, פ. מארק, י. אנגל (מבקר מוזיקאלי נודע, מלחין, עבד הרבה ואסף מוטיבים עממיים), ד"ר ש. ווערמעש (כתב על רפואה עממית ומחלות רוח אצל היהודים). (3) מקיוב: בארון וו. ג. גינצבורג, י. מאחובר, (4) מאודיסה: ח. נ. ביאליק, רבניצקי, ד"ר קלונר, (5) מיליסאוטגראד: ד"ר ווייסנברג (מומחה לאנתרופולוגיה יהודית ובאנתרופומטריה).

מן הראוי היה להזמין גם את פרץ ודינון. אבל אם להזמין אותם, הרי ירגזו כל יתר הסופרים היהודים שלא הוזמנו. ועל כן הנחתי לפי שעה את הזמנת פרץ ודינון בסימן שאלה.

his ability to raise large sums of \$ ← felt uncon-fortable enjoying their wealth

ידיד חביב ויקר!

את מכתבך קבלתי בעצם שיאו של הפרוצס (משפט בייליס) בשעה שלא היתה לי כל אפשרות לענות לך. עתה — שבת קצת לעצמי, נרגעתי במקצת. 34 יום ישבתי בבית המשפט, ראיתי את הכול, שמעתי את הכול. ועבר עלי כמובן, מה שכל יהודי היה מוכרח להרגיש בימים אלה. אבל חוץ מההרהורים וההרגשות שנכתב עליהם במאות האופנים בכל העיתונים. היו גם הרגשות פרטיות ואינטימיות ומחשבות, שאסור לדבר עליהן בפומבי. לפני כשהתרחש אסון, גזירה או מגיפה, או עלילה על יהודים, היו אבותינו מפשפשים קודם כל במעשיהם: בשל איזה חטא באה עליהם הצרה הזאת?? מובן, שביקשו או רק את רוחו של אותו זמן. ביקשו בעל-עבירה, אשת איש, אבל חיפשו. ועתה כשמתרחש אסון כזה, מתפרצים קודם כל כמה מניינים של יאצקאנים ומתחילים לצעוק אל העם עצמו: הנך הטוב והיפה ביותר, בלי כל חסרון! — ולעומתך, כל העולם הוא הייב וכל מיליארד האנשים הם אוכלי יהודים ומוצאי דם. — בקיצור, יומי עלילות דם בנוסחו של לוטוסטאנסקי, ונסה נא ברגע כזה, בשעה שהיאצקאנים מדגדגים את העם, לאמור את המלה: התרחצו... או תקום זעקה גדולה. ובאמת אי אפשר בשעה כזאת לדבר אל העם בלשון כזאת. וזהו אולי הצד הטראגי ביותר בכל צרותינו. העם לא יפגע מעוד עלילת דם אחת. אבל גורא הוא, שאין לאינטלגנציה שלנו האפשרות למלא את חובתה ולהוכיח את העם בפניו על חסרונותיו. ומי עוד כמוך, מחברו של „משא נמירוב“, יכול להבין מצב כזה.

תודה לבבית עמוקה לך, על הזמנתך לבוא לאודיסה לשם הרצאה. אבוא בעונג רב, אבל אי אפשר לי עתה. אוכל לבוא רק בראשית יאנואר. ואם זה לא מאוחר, אשלח לך בעוד כמה שבועות את הטיוטות של הרצאתי. הייתי יכול להרצות על שני נושאים: (1) היצירה העממית היהודית; (2) יסודות חינוכנו הלאומי (לשאלת „החדר“). את הרצאתי הראשונה הייתי רוצה לשאת בשני ערבים בזה אחר זה. צברתי ים של חומר. קשה לי לדבר על התנאים. הלוא אין זה עניין של מסחר. מוטב שהחברה עצמה תקבע את זאת. והרי כבר קראו אצלכם הרצאות. כאן בקיוב נשארתי למשך חודש ימים. אני מכין ספר עם 250 אילוסטרציות על הפרוצס של בייליס. ב-22, אסע למוסקבה, פטרבורג, ווילנא, ווארשה. ומשם אצא בששה בחודש לווינה, כדי להתראות שם עם ז'יטלובסקי. ב-10—12, אקווה לחזור לקיוב.

ואם חשוב בשבילך הדבר, הריני יכול לבוא אליכם, על פי הדחק, ב-15—20 בדצמבר. או יותר טוב — בחודש יאנואר. כן, לא עניתי לך על מכתבך הקודם, כי לא קיבלתי אותו. על פי איזו כתובת שלחת אותו? אם תכתוב לי מיד, אין צורך במברק (לפי הכתובת דלעיל). פריסת שלום חמה בשביל הסבא, בשביל רעייתך, בשביל רבניצקי.

באהבה להטת ובמסירות

שלך, ש. ראפאפורט

old response to catastrophe: find the sinner / atzkan = new
 real tragedy: now that we're under seige, cannot rebuke our own

מובן מאליו, כי היינו רוצים מאוד שגם סבא ר' מנדלי יבוא לאסיפה, אבל איני מעזו אפילו להטריח אותו בנסיעה כזאת. הזמן היחיד הרצוי לרוב המוזמנים, היה ימי 20—21 במרס, חוה"מ פסח. לפני האסיפה יובא סדר היום הזה:

- (1) תכנית המשלחת; (2) התכניות; (3) שיטות לאשר חוקית את המשלחת; (4) אמצעים, כדי לאסוף את יתר הסכומים; (5) שונות. מטעמים שונים, רצוי שדבר המשלחת והמועצה לא ייזכר בעתונות.

במסרי לכם ידיעות על המצב הנוכחי ועל תעודות הכינוס, הריני פונה בבקשה עמוקה אליך ואל הד"ר קלוזנר ורבניצקי, לבוא לאסיפה בפטרבורג. עזרתך בעניין זה — חשובה לאין ערוך. בהיותי בטוח ביחסך החיובי למשלחת, הריני רוצה לקוות שלא תסרב לי ותבוא. ועל זה אודה לך מראש. הייתי מבקש ממך מאד להודיעני, את מי עוד היינו צריכים לדעתך להזמין להתייעצות זו. אם תמצא, כי אפשר לו לסבא מנדלי לנסוע לפטרבורג — הריני מבקש ממך למסור לו את ההזמנה הלבבית מטעם כל חברי המועצה.

אקווה כי ה"ה רבניצקי וקלוזנר יסלחו על כך שאיני כותב להם לחוד. פשוט — איני יודע את כתבתם. (בעמל רב מצאתי את שלך). אבקש ממך לענות בהקדם האפשרי.

המסור לך בכל לב ובידידות שלך, שלמה ראפאפארט

ב.

21 במרץ, 1912

ח. נ. ביאליק החביב והיקר!

תודה לבבית עמוקה על מכתבך החביב ועל המברק עם האיחולים הלבביים. לא עניתי לך עד היום, כי במשך כל הזמן הייתי גם חולה וגם מוטרד מאוד. מתוך המכתב הרצוף בזה, ושאותו אני מבקש למסור או לשלוח לסבא, תראה באיזה מצב נמצאת עתה המשלחת. מתוך אותו מכתב תראה, כי מתכננים לארגן ועד יוכל להגיגת יובל העשרים וחמש לד"ר חיים ז'יטלובסקי.

בשם הועדה היוזמת הנני פונה אליך ומבקש מאתך, ידיד יקר, שלא תסרב להצטרף כחבר ועד היובל הזה. אקווה כי תיענה להזמנתנו, משום שחושבני, כי איך שנתייחס לכמה מרעיונותיו, הרי זכאי הוא כיהודי לאומי, שהספרות היהודית ברוסיה תאמר לו מלה טובה.

אודה לך מאוד אם תענני מיד. כן הייתי מרוצה מאוד, אילו היית כותב, פשוט ככה, כמה מלים על עצמך. אולי תודמן לסביבתנו?

ואולי? אולי היית מוצא את האפשרות לנסוע לכל הפחות כמה שבועות עם המשלחת שלנו? הוי, כמה טוב היה הדבר! הייתי מקבל את זאת בשמחה כזאת, שאינך יכול לשער לעצמך. ראה, ידידי החביב, אולי יתכן הדבר? נסיעה כזאת בעצירת הנידחות האלה היתה יכולה להיות מעניינת בשבילך. חשוב על כך. אולי אפשר הדבר? הננו יוצאים למסע ב-15 ביוני. ונסובב בדרכנו עד סוף ספטמבר. באיזה זמן ובאיזו נקודה? בשמחה רבה נקבל את הסכמתך לכל זמן שהוא, שתוכל להקדיש לכך. לתשובתך המהירה אחכה.

כל טוב לך, ידידי היקר

שלום בכל לב, ש. ראפאפארט (אניסקי)

time, not death, is the great leveler

חוסקבה, 8 בינואר 1916

... העובדה שבצורך הגדול מצאת כמה רגעים בשבילי נגעה עד מאד אל לבי? אסונך הוא מאלה שאלוהים לא יצר להם נחמה, ובכך מתבטאת בכל עוז יראת הכבוד שלנו בפני היי-אנוש, יחסנו אליהם כאל הערך הגבוה ביותר. דבר גדול אמרת: "לאחר זאת אין רצון לחיות וקשה יותר למות". בפתגם זה שהוא פרדכסולי, אולם חיוני עד מאד, צפונה האנטיתזיה שלו: "לאחר זאת רב יותר הרצון לחיות והמוות נראה פחות קשה". ובעצם אין זו אנטיתזיה אלא שינוי הנוסח. ובפתגם זה צפונה המחשבה שאינה פרדכסולית כלל וכלל, כי החיים והמוות אינם שני דברים הסותרים אחד את רעהו. אין זה נורא למות. אולם איום הוא — והייתי אומר מעליב — תהליך המיתה. והמוות עצמו — מה נורא בו? המוות אינו שלילת החיים, אלא השלמתם. הקו האחרון, הנקודה האחרונה של יצירה אמנותית. אם יש משהו איום, עד כדי שגעון, הרי זה לא המוות, אלא הזמן, באי-סופיותו הזורמת. הוא משמיד את הכל, מכסה באבק ימים ודורות, מרחיק מצמצם, מקטין, מכרסם, עד שהוא עושה את הכל לאין ולאפס...

הייתי רוצה לספר על עצמי, אולם חושש אני לפגוע במצב-רוחך. אסתפק במלים ספורות. הסתיים כינוס התיאטרון, קראתי הרצאה על "התיאטרון היהודי", הרצאה רשמית, תרשים היווצרותו והתפתחותו של התיאטרון היהודי והרדיפות שנפלו בחלקו. אשלח לך כאשר יודפס בחוברת ב' של "יבריסקאיה ניידיליה"⁸. בישיבת הסיום החגיגית נשאתי נאום גדול שארך שעה, שבו גיליתי את השקפתי על הפקידיו של התיאטרון העממי, על יחס האינטליגנציה אל העם ועל האפשרות של חיים בצוותא אחת של תרבויות לאומיות שונות. הנאום עשה כנראה רושם. כ־25—30 איש ניגשו, לחצו את ידי, הודו לי. לאחר מכן הרציתי על התיאטרון היהודי בישיבת "הברת מרבי ההשכלה", שבה נכחו כ־500 איש. הצעתי ליסד קרן לתיאטרון היהודי ע"ש י. ל. פרץ⁹ ובו במקום פתחתי בהתרמה, שהכניסה כ־3000 רובל. נבחרה ועדה להמשכת ההתרמה. אחזור על כך גם בקיוב ובפטרבורג. ואם נצליח לאסוף 50,000 רובלים אפשר יהיה להקים לאחר המלחמה תיאטרון יהודי אמנותי.

התכוננתי לנסוע אתמול לקיוב, אולם רגע לפני צאתי לבית-הנתיבות החלטתי להשאר פה יום נוסף. את ענייני סיימתי, עם המכירים נפרדתי, כך שהפרשתי לי יום חופש, מעין יום חג. ביקרתי בתיאטרון וכל היום הייתי עם עצמי בלבד. בימים נדירים כאלה מרגיש אני עצמי שרוי במין עליית נשמה, עצב הבדידות הרך מתמוג עם התרכויות והשלמה מיוחדת במינה.

בקיוב בדעתי לשהות שלושה שבועות. אולי תכתבי לי, אם יהיה לך זמן ומצב-רוח. הייתי רוצה מאד לדעת מה הרגשתך. מסרי נא לאמך את דרישת שלומי ואת השתתפותי העמוקה בצערה. ישמרך האל.

(7) מכתב זה בא כתשובה על סיפורי המדכא על מות איש קרוב לי עד מאד כאשר נוכחתי לראשונה בחיי במעמד של גסיסה ומיתה (הערת מקבלת המכתבים).
(8) שבועון יהודי-רוסי של החוגים המתבוללים-ליברלים.
(9) י. ל. פרץ נפטר ב־3 באפריל 1915.

מכתבים אל רוזה מונסוזון

* א

מוסקבה, 30 בדצמבר 1915
רח' בולשאיה פוגוליאנקה

... ולו גם ממרחקים אברכך לרגל השנה החדשה. מה לאחל לך? לא אדע. אין ברצוני לחזור על אותה מלה עלובה, שאינה מביעה דבר — "אושר". שמא אאחל לך הרמוניה בחיך? זהו, יתכן, הדבר הגדול ביותר שאדם זקוק לו. כל העת הנני במוסקבה. משתף אני בכינוס בענין התיאטרון העממי. קהל אפור, נאומים, חיוכים חסרי-אמת, שחזור עליהם מאות פעמים ושנשכחו מאות פעמים. ביחוד צורמים את האוזן הסנטימנטליות והמתקתקות שבהם. מחוץ לכינוס עובר הזמן תוך שעמום וזבלה. בענין המחזה¹ שום דבר אינו מסתדר. הבמאי של הסטודיה סולרז'יצקי² חולה בעצביו ומפליג אישם לבית-הבראה, ואל סטניסלבסקי³ קשה יותר להגיע מאשר למיניסטר. אודה ואתוודה, אבד לי החשק להידחק אליהם. לא ידעתי שבדרך אל הבמה יש לעבור כל כך הרבה דלתות נמוכות. יעזרם השם! אם המחזה טוב יעלוהו על הבמה כעבור חמישים שנה גם בלי השתדלותי, ואם רע הוא — בודאי ובודאי שאין כדאי לטרוח. והתהילה, חיי אלוהים! דבר זה מעסיקני מעט מאד, וגם מאוחר מדי לדאוג לה. הייתי רוצה לדעת איך מבלה את, האם נחת? הייתי רוצה לשבת ולו גם לשעה קלה בחדר הנעים, על הספה שבפינה (טוב שם מאד!) ולספר לך משהו, ולו גם את תוכן הטרגדיה שעלתה במחשבותי, יוסף דה-לה-ריינה⁴...

גליתי תגלית עגומה מאד. אנשים מתפרעים לא רק במקומות נדחים שאין בני אדם מצויים בהם, אלא גם, ואולי גם יותר, תוך פגישות תכופות מדי עם אנשים. בהסתובבך במערבולת הרועשת, בהיפגשך עם אלפי אנשים, הנך שוכח את תורת הגישה לבן-אדם, וכשאתה נמצא עמו לפתע פנים לפנים מתמלא לבך לעתים חרדה. לך דבר זה אינו מובן, בודאי?

הנני שולח לך בהודמנות את אוסף כתיבי⁵, חמישה כרכים רזים ביותר. זה כמעט הכל, צר לי לשלוח אותם, כשם שצר לאדם להודות בדלותו. צר — אך לא יותר. *Mon verre est petit, mais je bois de mon verre*⁶.

וכמה נפתל וערמומי הוא הגיונה של הפסיכיקה האנושית. הרי היה ברצוני לשלוח לך ספר, שיהיה מעניין ויקר לך, ושולח אני לך מה שיקר לי.

⁶ המכתב נכתב על בלנק של "המשלחת האתנוגרפית של הברון הורץ גינצבורג" שאורגנה מטעם "המהלקה לאתנוגרפיה ופולקלור של החברה ההיסטורית-אתנוגרפית היהודית" בפטרבורג.

(1) "הדיבוק".
(2) הבמאי סולרז'יצקי ליאפולד (1872—1916) בתיאטרון האמנותי המוסקבאי, ממיסדי הסטודיה של התיאטרון.
(3) ק. סטניסלבסקי (1863—1938) הבמאי הרוסי הגדול, מיסד התיאטרון המוסקבאי האמנותי, סייע ל"הבימה" בימיה הראשונים.
(4) מקובל בצפת במאה ה־17, שאמר להביא את המשיח על ידי קבלה מעשית, נכשל ונספה.
(5) כתבי אנ־סקי ברוסית נצאן ב־1914, בהוצ' "פרוסבייטצינייה" בפטרבורג.
(6) "הכוס שלי קטנה, אבל שותה אני מכוסיה".

on life & death
only flow of time
is terrible,
relentless

care moment of
solitude

ק"וב, 16 בינואר 1916.
נובאיה אוליצה 3, דירת י. מ. מאחובר (10)

הנני מנצל הזדמנות על מנת לשלוח לך קובץ סיפורי באידיש. כן שולח אני לך את ספרו של קורניל (11) "הנביאים". הייתי רוצה שתקראיהו בקשר עם שיחתנו על הנצרות.

ממוסקבה כתבתי לך ב"ח"ו. זה שבוע הנני בקיוב ואיני יודע עדיין אם יהיה עלי לנסוע לחוזה, לאותן ערים בגאליציה הכבושות עוד בידי הרוסים, לארגון הסיוע לאוכלוסיה היהודית. יתכן והענין יסתדר בלעדי. על כל פנים עשרה ימים עוד אשאר פה. הנני מרצה כאן שתי הרצאות "על המשחיות" ו"על היצירה העממית היהודית".

קשה כאן כבארון-מתים. אין ניצנוץ חיים, לא פוליטיים ולא תרבותיים. יש מכרים רבים, אולם מבקר אני לשבת בחדרי בבית-המלון ולעבוד. מבקר אני בתיאטרון, וכל פעם יוצא אני בהרגשה כאילו משהו התלוצץ בי בצורה תפלה. היום ראיתי את "קיסר וקליאופטרה" לברנרד שאו. המשחק אינו אלא עלבון אמנם עלי להודות כי "הצאר פיאודור" (12) בתיאטרון האמנותי וה"הצרצר מאחורי התנור" (13) בסטודיה השאירוני קר ושווה-נפש. יתכן והאשמה תלויה במצב רוחי או שמא התבגרנו מעט לתיאטרון של ימינו ומכלול הצגותיו. יתכן והתיאטרון הדרמתי מצפה לוואגנר משלך. ואולי יחזור אחרנית לתצוגה הנאיבית של המיסתיריות.

בשבוע זה נוסיתי באמוציה אמנותית גבוהה, ששום הצגה לא נתנה לי אותה. הדבר היה אתמול. סעדתי בבית מכירי. יש לו נכד בן ארבע, ילד רזה, זקוף, נחמד מאד וחביב. הוא טיפס על כסא סבו מאחורי גבו, שם את ידיו על כתפיו, הקריב לחיו לראש סבא ואמר כדובר לעצמו ובמין לחן: "סבא, סבא, כמה זקן אתה, כמה אפרורי, כמה חביב. כאשר היית צעיר, היית שחרחר וגם כן חביב. ועכשיו אפרורי, אפרורי אתה".

קשה לתאר, כמה יופי ועדינות נוגעים ללב היו בצמד זה. יתכן ולפני מאה אלף שנים לחש לו איזה שהוא קופון מלים כאלה מתוך רגש לאמו הקופה, בעת שחייבה, ועד היום שמרו על יפין המוחלט. אילו תשואות קהל, מחיאות כפיים, נאומי תהילה ישתוו ללטיפת-ילד זו.

במחזה שלי (14) קוראת קבצנית-זקנה: "זה ארבעים שנה לא רקדתי". אני יכולתי לומר: זה עשר-חמש-עשרה שנה איני כותב מכתבים, חוץ מבעניני עבודה. לך רוצה אני לכתוב, אולם כותב אני במין הרגשה של אי-נוחות, כמגשש באפלה... ואולי כך טוב יותר.

(10) יונה מאחובר, עסקן ציוני נודע.
(11) קרל היינריך קורניל (1854-1920), תיאולוג ומבקר המקרא גרמני. ספרו, "הנבואה בישראל" יצא גם בעברית בתרגום י. יברכיהו (קיוב 1919, ת"א 1930).
(12) מחזהו של א. ק. טולסטוי, ממיטב המחזות של התיאטרון האמנותי המוסקבאי.
(13) מחזהו של צ' דיקנס האנגלי.
(14) "הדיבוק".

on the theater scene

Wagner / mystery plays

ק"וב, 18 בפברואר 1916

...הנני שולח לך רשימה קטנה (אגדת חסידים), שכתבתי זה עתה. הייתי רוצה לשמוע את חוות-דעתך. עם זאת בקשה לי אליך. אם תמצאי את הסיפור מענין ומוצלח לפי צורתו העבירי נא את כתב-היד עם המכתב הרצוף פה למ. גורקי. לשם כך יהיה עליך לטלפן לפי המספר 07-81 לש. פוזנר (15) ולשאל אותו אם נמצא גורקי בפטרבורג. ומה היא כתובתו המדויקת (דומני רח' קרונ' ברסקי 23). הרשיתי לעצמי למסור את כתובתך לתשובתו. כאשר תקבליה, תקראי אותה ותודיעי נא לי את תכנה. אם בקשה זו מכבידה עליך כלשהו, השאירי את כתב-היד אצלך עד בואי.

Gorky

לפני כחודש ימים שלחתי לך בהזדמנות קובץ סיפורי בשפה היהודית, זוג ספרים ומכתב. האם קיבלת זאת? את מכתבך, שנשלח לקיוב, קיבלתי. שמחתי לו מאד. התכוונתי לענות. אולם בו בזמן היה עלי לנסוע לאודיסה, ואח"כ לחזור לקיוב. עכשיו הייתי רוצה לכתוב בפרטיות. יש לי רשמים מענינים כה רבים. נסעתי לאודיסה ליום באחד מעניני והיה עלי להישאר שם שבועיים ימים. לפני כן הייתי באודיסה פעם אחת, לפני כשלוש שנים, וביליתי בה יומיים. עכשיו הספקתי להסתכל יותר בעיר זו.

כמה נפלאה היא עיר זו. עוד אחת כמוה איננה, בודאי, בכל העולם. על הכל מונח חותם של חוסר-בושה תמים (בורות) דשנה. באתי למלון מסוג א' "בריסטול". בנין עצום, מדרגות שיש עם פסלוני ארז. וב"כללים" המודפסים התלויים בחדרי האורחים פנינים כאלה: "עבור החפצים הנשכחים והנשארים על-ידי הנוסעים גובים שלוש קופיקות ליממה על שמירת כל מקום". השוער משאיר בחדרי פתק: "היה לכה אדון, ביקש ליצלצל לכה בטלפון כזה וכזה".

בכך כלולה כל אודיסה. עושר ותפלות של (בורות) רחובות רחבים ובהם בתים מתנוססים ברוב פאר. תביט בהם וממש בחילה תאחו אותך. פגרי אבן שמנים בנוסח "לואי שייז דער פינפציניטער", ואף גרוע מזה. נוסח-ערבוביה כזה אף בכונה לא תוכל להמציא.

העתונים — סדינים שלמים, וכל שורה, כל ביטוי ספוג (בורות) מיוחדת במינה ועם-ארצות חסרת-דאגה, ואילו פרצופים תפגוש ברחוב: בשום מקום לא ראיתי כמוהם. נשים — גדולות, מאסיביות, עם שפתיים עבות, פשוקות ותאותניות, נחיריים נפוחים ועינים גדולות, שבעות, חצופות ונוסף לזאת — שוקקות. הגברים — גוויות מרוטפשות, חובשי צילינדרים עם עינים מנומנמות, כאילו הלעיטו עצמם אנשים אלה ושבעו לכל ימי חייהם.

ישנו כאן כל דבר החייב להמצא בעיר גדולה. אופרה נהדרת, תיאטרון דרמתי הגון, ספריה עירונית ממדרגה הראשונה, מוזיאונים וכו'. אולם כל זה כל כך זר לעיר, כמחרוזת יהלומים על צואר מלוכלך. הכל הובא מן החוץ, נקנה בכסף ותו לא. מוסדות תרבות אלה הזכירוני את סיפורו של גליב אוספנסקי (16) על המיליונרית שכינסה את אורחיה לשמוע את "המוזיקה שלה" על מכשיר

(15) שלמה פוזנר (1876-1946), סופר והיסטוריון יהודי-רוסי.
(16) אוספנסקי (1840-1902), סופר רוסי מה"עמוניים" ("נארודניקי").

sends her hzoidic tale in MS

only previous visit in 1913

finds it unbelievably boorish

Quite clear by now: where he truly belongs

משוכלל. בהתאסף האורחים דחפה לאמצע האולם כורסה עצומה, ובתנועה חגיגית, כאמן המופיע על הבמה, התישבה בכל כובד גופה בכורסה, והכורסה ניגנה את הסונאטה של בטהובן. זו היתה המוזיקה „שלה“. האורחים נהנו מאוד, מחאו כף ושיבחו את ה„אמנית“.

ולמרות כל אלה, לא הרגשתי עצמי בשום מקום בטוב ובעליצות. לא חייתי חיים רוחניים כה אינטנסיביים, כמו במשך שבועיים אלה באודיסה. כמובן, לא היתה זו זכותה של אודיסה, אלא זכותו של אותו חוג אנשים, ביניהם חייתי כאלה הימים.

מעניין מאד, כי דווקא אודיסה, העמארצית בכלל, והבורה פי כמה וכמה בשטח היהדות, מהווה זה כחצי-מאה שנים מרכז ליצירה הרוחנית היהודית. כאן נולדה והתפתחה הציונות. כאן חיו חלוצי ההשכלה הראשונים — לילנבלום, פינסקר, מרגלית¹⁷). כן מתגורר פה זה כמחצית-מאה שנה סבא של הספרות היהודית החדשה ש. י. אברמוביץ (מנדלי מוכרספרים). חוץ ממנו חיים פה ח. נ. ביאליק, ד"ר קלוזנר, אוסישקין, ד. פרישמן, המבקר והמשורר, הוכברג¹⁸), ספקטור¹⁹), פרוג, וכן יושקביטש²⁰) ואוסיפוביטש²¹). כאן נמצא בית-הדפוס היהודי היחיד בזמננו²²).

כל הסופרים האלה, חוץ, אולי, מיושקביטש, מבודדים מן ה„עיר“, כיושבים על אי קטן. על אי קטן זה ביליתי את כל השבועיים. ביום הראשון בו נפגשתי עם ביאליק ישבתי עמו מ-2 אחר הצהריים עד 2 אחר חצות הליל, ובלי חשק נפרדנו. וביום השני חזר הדבר עם מנדלי מוכרספרים ועם פרישמן, וכך כמעט במשך כל הזמן. על מה שוחחנו? קשה אף להגדיר זאת. על ספרותנו העתיקה, על הבעיות שהועלו בה ועל ערכיה האמנותיים. הכל, כמובן, לאור תביעות הרוח בימינו. והתברר כי לפני 2000 ו-1500 שנה התלבטו אבותינו הרחוקים מאתנו בזמן ממש באותן הבעיות בהן מתלבטים אנחנו, וגישתם אליהן היתה אמיצה יותר, והם פתרו אותן ביתר עמקות ומקוריות.

7
found his circle nonetheless

spent 12 hrs w/Bialik

heroic past

archeology

בשיחות אלה הרגשתי עצמי לעתים במצב-רוחו של אוספי-עתיקות, הבוחן ובודק חפצים מדורות שעברו. מונח לו באבק איוה שהוא אגרטל מאות בשנים, ככלי אין חפץ בו, ולפתע תסתכל בו ותראה שהוא מלאכת מחשבת. אין לחקות בדקות העיבוד ובהשראה האמנותית את צורתיו הטבועות בו. זוהי עבודת יד עשויה בכלים שאינם משוכללים. אולם מה שלא יכול היה להטביע הפטיש ולחרוט חרט, מילאה רוח האמן. הנך מתענג למראה יצירה זו, מרגיש את קרבתו להלך הרוח של ימינו, מכיר בערכו לדורות האמנים שיבואו.

לרוב התאספנו בהרכב זה: מנדלי וביאליק — אנשי אודיסה; פרישמן

17) מנשה מרגלית (1837—1912) מראשי המשכילים באודיסה.
18) שאול הוכברג (1870—1942), מו"ל ועורך של העתון „אונזער לעבן“, שיצא באודיסה בשנות מלחמת העולם הראשונה.
19) מרדכי ספקטור (1858—1925) מגדולי הספרות האידית.
20) שמעון יושקביטש (1868—1927) סופר יהודי-רוסי בן אודיסה.
21) נחום אוסיפוביטש (1870—.....) סופר ועיתונאי יהודי-רוסי.
22) ב-1915 אסרו שלטונות הצבא הרוסים הדפסת ספרים באותיות עבריות בכל איזור החוץ, שכלל את תחום מושב היהודים. רק באודיסה הותר להדפיס את העתון „אונזער לעבן“ ומהדורות חדשות של ספרי דת ולימוד.

מוארשה, אדם צעיר בשם רבינוביץ²³), מוכר ספרים ממינסק, אדם בעל השכלה אינציקלופדית במקצוע הספרות העתיקה, ואני מפטרבורג, וכל אחד מאתנו הביא והתחלק עם האחרים בכל אשר עבר עליו, בכל אשר הגה ורכש במקום מגוריו. דומה היה הדבר במקצת לשוק מזרחי, שבו מתחלפים סוחרים שבאו ממקומות שונים בסחרותיהם. איני יודע על האחרים, אולם אני רכשתי רבות בחליפין אלה, רעננתי את נפשי לאחר שנים רבות של חיים בהמולת העסקנות של פטרבורג, שבה נשכחות אף הבעיות הגדולות ביותר. לי לא היו חדשים, כמובן, אוצרות ספרותנו הישנה. אולם לאחר שיחות כאלה הבהיקה בבהירות ההכרה: כמה עשירים אנו. והייתי ממש אפוף רגש של אושר עמוק, שנתן לי את האפשרות לשכוח לזמן מה את אימות הזמן הנוכחי.

הנני זוכר ביטוי אחד במכתבך האחרון. את קוראת לעצמך „יהודיה החוזרת בתשובה“. במלה „תשובה“ כלול מושג של הגבלה עצמית. החזור בתשובה צפ, מתגורר ממכה שמחות החיים. במובן זה תופסים את ה„תשובה“ אלו שהיו רחוקים מן היהדות וחזרו אליה. הרגשתם היא, שבשם הרעיון הלאומי עזבו משהו אוני-ברסלי על מנת לחזור לדבר קטן, דל, אולם שלהם. בכך יש טעות גדולה. היא נובעת מכך, שאלה שהתגוררו מחוץ לעמם, מכירים את היהדות רק מצידה החיצוני. רואים בה רק יגון, סבל ועוני. לחזור מעולמה המבהיק של התרבות האירופית אל הדלות הנושנה שגופה מכוסה פצעים, רק משום שהיא שלנו — בכך יש כמובן משום גבורה. אולם חוזרים אלה אינם מבינים דבר אחד, כי האומה חיה לא בסבלה, אלא בהערצת הכרתה את ה„אני“ שלה, ביצירה מתוך שמחה, בגאווה על תרבותה, בשירה המחלאת את ההווי שלה. רק בזאת. אילו לא היה הדבר כך, לא היה העם היהודי מתקיים זה מכבר. יותר מזה, גדול היסורים שהעם היהודי סובל, מעיד על עוצם אוצרותיו הרוחניים, שבעדם נכון הוא לשאת בהם. על החזרה אל היהדות אפשר וצריך להשקיף לא כעל מעשה גבורה, לא כעל הגבלה עצמית, אלא כעל חזרה למורשת אבות, כהצטרפות לעושר עצום, שבו אפשר לחיות תוך שמחה וגאון²⁴).

הייתי רוצה לכתוב לך עוד ועוד, לצייר לפניך את ה„סבא“ מנדלי הצעיר ברוחו בגיל 80 או 84, את ביאליק, פרישמן; הייתי רוצה לספר לך על הרשמים הכללים של החיים הסובבים, שבה מושל ה„זמני“, מוסר זמני, כספים זמניים, מגורים זמניים — ואינו השפעה תהיה לכל זה בעתיד, כאשר יהיה צורך לחזור למסלול החיים העמוק. אולם מכתבי כבר התרחב והגיע למידה של מסכת שלמה. תסלחי לי אם שעממתי אותך, אולם שמחה גדולה היא לי לכתוב לך.

מחרתיים, בעשרים לחודש, אסע להרצות שתי הרצאות, „ספורי רוח האלמוות“ ו„אגדות האבנים הישנות“, בקישינב ובחרסון. משם אחזור לאודיסה, ולשם אבקש לכתוב לי לפי הכתובת רח' וואגנר, מס' 4, ח. נ. ביאליק, בשבילי. מאד תשמחיני אם תכתבי.

23) מיכל רבינוביץ (1879—1948) סופר, עסקן ציוני ומו"ס נודע, ששהה אז באודיסה.
24) קטע גדול ממכתב זה (מהפסקא ה' עד הנה) הופיע בתרגום גרמני ב„יודישע רונדשא“ בימי השלטון הנאצי בשם „החזרה ליהדות“.

2nd analogy:
like mel chanto at an eastern bazaar

on N. E. S. S.

מוסקבה, 12 בנובמבר 1916.

ק. סטניסלבסקי אישר בשלמות את השינויים שהבאתי במחזה⁽²⁵⁾. מצא את תפקיד ה"משלוח" — לבהיר ומאתר. אולם יעץ לי לחשוב עוד על התמונה האחרונה, שאינה משייכה עדיין את רצונו. שאלתי, אם אינו חושב למתאים יותר להוציא את הופעתו של חנן ולהפוך את כל המחזה למונולוג של לאה הרואה את חנן (כפי עצתך). אולם הוא לא הבין אותי, והסביר לי בפרטיפרטים איך אפשר להראות את חנן כצל רפאים (עטוף קטיפה שחורה, הפנים מאופרים בדרך מיוחדת וכו'). אולם זהו ענין קטן שאין הוא עומד עליו. בדרך כלל אמר לי: "את המחזה קיבלנו להציגו בסטודיה, אולם עליו לחכות לתורו. כעת נערכות החזרות ל"טבעת הזהב" של גיפיוס⁽²⁶⁾. מיד לאחר שתגמרנה נתחיל במחזה שלך... במאי הסטודיה שושקביץ⁽²⁷⁾ הודיע לי, כי במועצת הסטודיה התקבל המחזה שלי... פה אחד לתכנית ההצגות של הסטודיה. מחר יבואו אלי לשיחה שלושת הבמאים של הסטודיה וכמה מהשחקנים הראשיים. אם כן רואה אני את בעיית הצגת המחזה כפתורה באופן סופי. — —

Stanislawski's role

מצב רוחי בימים אלה הוא שקט, מרוכז ועגום במקצת, כמו תמיד בהיותי במוסקבה. מכל ערי עולם (חוץ מירושלים, שלא ראיתה מעולם, אך אוהב אני אותה, כיתום האוהב את אמו, שאבדה לו בינקותו) אוהב את מוסקבה, החוקה, השלווה, הבריאה, עם שרשיה העמוקים ותרבותה העשירה. הקראמל מביאני לכלל התרגשות. והאנשים פה נעימים ומקוריים. העגלון שהוביל אותי מתחנת הרכבת אמר לי תוך בטחון עמוק, כי המלחמה תמשך שלוש שנים ושלשה חדשים.

I love Moscow best

- מדוע?
- כך נאמר בכתבי הקודש.
- היכן?

— זאת לא אדע, אולם הדבר נאמר שם. עוד נאמר: שלושה קיסרים גדולים ילחמו. אחד ימות כמות כל אדם, השני ימות מכדור תותח, והשלישי — ינצח. ואחר כך, עם השלום, תתחיל בכל מקום מלחמה פנימית ותמשך ארבע שנים. והרבה אנשים יפלו, מעטים ישארו, יבול גדול יהיה, והעם ירעב, כי לא יהיה מי שיקצרונו. ממש מתוך חזון אחרית הימים.

קיוב, 4 בדצמבר 1916
נובאיה אוליצא, דירת מאזור⁽²⁸⁾

כמה נגע הדבר ללבי, שבאת ללוותני אל תחנת הרכבת. כל הדרך נסעתי מלא שמחה ותוך התכונות שקטה פעלה כל הזמן המחשבה היוצרת.

(25) "הדיבוק".
 (26) גיפיוס זינאידיה (1869—1945), סופרת ומשוררת רוסייה.
 (27) שושקביץ בוריס (1887—1946) שחקן ובמאי, מייסדי הסטודיה בתיאטרון המוסקבאי האמנותי.
 (28) משה מאזור (1855—1927) עורך-דין בקיוב, עסקן ציוני.

אוהב אני את שעות הנסיעות הרחוקות. המהומה הקדחתנית של כל העיניים, הדאגות והטרדות הפעוטות נפסקות לפתע, הנך נשאר בודד עם עצמך, כאילו פגשת את עצמך לאחר פרידה ארוכה, ומתחילה עבודת הנפש האינטימית הבלתי-מורגשת. החיים כאילו מתחדשים. ודי ביום אחד של בדידות והסתכלות פנימית שתקניתי, שתרגיש עצמך כנולד מחדש וחדור אורה. אומרים שהרופאים מיעצים אף לאנשים בריאים להמנע במשך יום תמים ממזון, כדי שינוח הגוף וישרפו השמנים המיותרים שהצטברו בו. נימוקים אלה יפים גם מבחינה רוחנית. ראוי לו לאדם מזמן לזמן להיות שרוי ולו גם ליום אחד בבדידות מלאה ובשתיקה. דבר יחיד שממנו חושש אני בשעת נסיעות כאלה, היא הפגישה עם בן-שיחה טרדני, המאלץ אותך, כמו שכן הנכפה עליך בתא בית הסוהר, לשמוע אותו ולענות לו. הפעם לא נמצא בן-שיחה כזה. רק בשעות הבוקר, כמה שעות עד שהגעתי למוסקבה, נפגשתי והכרתי את ו. ג. צ'רטקוב (הטולסטואי). נפגשנו במעבר. נעצרנו, הסתכלנו איש ברעהו וניסינו להיזכר אם מכירים אנו או לא. התברר שנפגשנו כמה פעמים, יודעים איש על רעהו, אולם אין אנו מכירים האחד את השני. באחרונה נתקלנו בפרוודור בית הדין בעת משפטם האחרון של ה"טולסטואים" במוסקבה. הייתי נוכח בכמה ישיבות של משפט זה, שמעתי את עדויותיהם של בנות טולסטוי ובנו ואת זו של צ'רטקוב. וכשם שהקסימוני או בקדושתם הבלתי-אמצעית כמה מן הטולסטואים העומדים לדין, כן לא מצא בעיני חן נאומו של צ'רטקוב, שברצותו להגן על חבריו לדעה, ביטל את הבסיס העקרוני למעשה שעשו. בפגישתי האישית עמי עשה עלי רושם טוב יותר. אדם בעל כוח שכלי עצום, וכנראה גם כוח רוחני. הטולסטואיות שלו היא כמו אריסטוקרטית, רצונית, חסר לו אותו קסם של הטולסטואיות השגעונית-למחצה של סיריוז'ה פופוב. שהופיע למשפט לבוש קרעים כאחרון בעניים (הוא בנו של סנטור) ושהשקיף על כולם בעיני תכלת טהורות של קדושה תמימה. ההוא לא הבין כיצד אפשר לחיות אחרת, אם לא "לפי רצון האלוהים". וצ'רטקוב "מבין הכל", ועם זאת יש בו אותו קו ישר של שאיפות.

בין השאר ביקש לבקר אצלו ולתת לחוג ידידיו מושג על היצירה היהודית העממית. בהזדמנות ארצה אצלו הרצאה קטנה. במוסקבה שהיתי בין רכבת לרכבת. לא הספקתי לראות או אף לדבר בטלפון עם איש מהסטודיה או מהתיאטרון האמנותי. אולם עסקתי בדבר אחר. עוד בפעם שעברה, בהיותי במוסקבה, ניהלתי מו"מ עם כמה אישים על הוצאתם לאור של התעודות האטנוגרפיות וההיסטוריות, של היצירות המוסיקליות ושל האלבומים של יצירות אמנותיות (בסך הכל יהיו 40 כרכים). הפעם הבטיחו לי ברורות שניים מהאישים אתם דיברתי 10.000 רובל להוצאה זו. 5000 נוספים מובטחים לאלבום האמנותי. להבטחה זו יש ערך נוסף, כי בהשעני עליה אקבל סכום כזה. אם לא גדול ממנו, בקיוב. וב-30.000 רובל אפשר להתחיל בעבודה בקנה מידה גדול. אגב, בטוח אני שההכנסה לא רק תכסה את ההוצאות, אלא תביא אף עודף. בדרכי לקיוב סרתי לאחותי וביליתי אצלה יממה ומחצה. ביקור זה שימחני מאד. מצב בריאותה של אחותי הדאיגני מאד. חששתי למצוא אותה חולה אנושה, ומצאתיה במצב גופני ונפשי מצוין. היא רק מתעצבנה, ולאחר שלא קיבלה מכתב במשך שבוע ימים מבנה, בכתה ללא הפוגות. עכשיו בא יחד עמי גם הבן, והיא פורחת. מצבה זה של אחותי נעשה מובן לי לאחר שחייתי במשך יומיים באוירה של משפחתיות מיוחדת, שכרגיל רחוק אני ממנה. אחותי גרה עם בתה ועם

trying to pub. results of the expedition

visits his sister in Kiev

returns to Galicia
mid - Dec 1966

צ'ורטקוב (22), 15 בדצמבר 1916.

...לאחר הפסקה של 16 חדשים נמצא אני שוב בגאליציה, שהוצרבה
בנפשי בזכרונות לוחטים. כמו לתחיה התמונות ומצבי הרוח הקודמים, כאילו לא
היה הדבר לאחר הפסקה כה ממושכת.

רק שבוע ימים אני פה, אולם דומני כי כבר עבר עלי נצח. כל הזמן נמצא
אני במין מערבולת. במשך הימים המעטים האלה שהיתי בשבע ערים ועיירות,
באתי בדברים עם מאות אנשים, עברתי על-גבי עגלות-משא כמה מאות וירסטאות
בערבות ריקות, שבכמה מקומות בהן טריים עדיין עקבות הקרבות העצומים ודומה
שריח דם מרחף בהן; ראיתי ושמעתי הרבה דברים מרים ואיומים. כל זה הצטבר
בלב במין תוהו ובוהו. לא הספקתי עדיין לעמוד על שפע הרשמים, להלבינם.
אולם הרגשה אחת התבלטה מן הראשית: מה שראיתי עתה הוא איום יותר
ממה שראיתי לפני שנה ומחצה.

מצבם של הגליציאים לא הורע למעשה, ואף הוטב במידה ניכרת. אמת,
ראיתי ערים חרבות לגמרי, שהזכירו את פומפיאה, ראיתי אנשים ערומים, יחפים,
רעבים ומחוסרי-בית. שמעתי סיפור על זוועות, המעבירות אותנו לתקופה הפרי-
היסטורית. אולם לעומת מה שראיתי ושמעתי לפני כשנה ומחצה — הרי זה
אפס ואין. יחד עם זאת הוטב המצב הכללי במידה ניכרת. השלטונות המקומיים
מתיחסים ליהודים יותר טוב מבלי כל השוואה לעבר, המשטר חמור פחות, המחסור
אינו חריף כל כך. כמה שכבות מן האוכלוסיה המקומית הסתגלו ואפילו מרויחות
נאה.

אולם דוקא דבר זה שהחריפות נעלמה, שבמקומה באה הסתגלות, —
עשה עלי את הרושם האיום ביותר. עיר הרוסה על ידי פגזים ובידי אנשים
שהתפראו אינה עושה אותו רושם מחריד, כפי שעושות למשל טארנופול או
צ'ורטקוב, המדולדלות, מוקות הדם, כמוכות במחלה ממושכת שאין לה מרפא.
בשנה שעברה היו לפני מעונים, קדושים של טרגדיה אפית, ודבר זה
רומם אותם, נתן לפסיכיקה שלהם עומק וכוח איתנים. ועתה אותם האומללים
שהתרגלו, שהסתגלו למצבים, הפכו לאביונים מקצועיים.

הטרגדיה הפכה לתופעת הווי. אנשים התרגלו לחיי-נוון של רעב, לעירום
תרבותי, לאבדן צלם האדם שלהם. האינטליגנטים, שלא ניתן להם במשך שנתים
או שנתים ומחצה לצאת מחוץ לתחום עירם, לצאת מבתיהם לאחר השעה התשיעית
בערב, שלא לקחו חלק בחיים הציבוריים, שלא ניתן להם לעסוק במקצועותיהם
(עורכי-דין, פקידים, מורים), שנגזרו מספרותם הלאומית, שלא ביקרו בתיאטרון
וכו' — אינטליגנטים אלה השלימו עם קיומם תבטלני, הטרדני ועם חוסר ערכם
ומסתובבים באין מעשה. הם למדו לקרוא בקושי רוסי והם מעיינים בחריצות
כל יום ב"קייבסקאיה מיסל"⁽³⁴⁾, ודנים ימים שלמים בענייניה הפנימיים של
רוסיה. עיסוק אחר: זקנים וצעירים לומדים בעל-פה את שילר וגתה, מין ספורט
שכונה.

רושם מחריד עוד יותר עושים הילדים המסתובבים באפס מעשה. עד

(33) עיר מחוז בגאליציה המזרחית.

(34) עתון יומי רוסי ליברלי שיצא בקיוב בשנות 1906—1918.

offensive weight of family - petty & petit bourgeois

חנתה, ולהם שלושה ילדים. ועד כמה מלוכדת היא משפחה זו תוכלי ללמוד מכך,
שחנתה של אחותי, גבר בן 42, כאשר שני בניו נסעו לבריאנסק, ללמוד שם
בגימנסיה, בכה כל הלילה בלי הרף. ובתו, ילדה בת 11, בריאה ועצמאית בהחלט.
כאשר הביאה למוסקבה והכניסוה לפנסיון חלתה מרוב געגועים למשפחה, שכבה
במיטה והיה הכרח לשלחה לבית.

לא הספקתי לבוא, וכבר הקיפה אותה מכל צד אוריה זו של משפחה וקרבה.
החלו להזין אותי, לבדוק את לבני ובגדי, מצאו עשרות פגמים והרבו להאנח על
כך. פה גם נודעו לי הפרטים הקטנים ביותר על חיי אחותי, על כל אחד מבני
המשפחה ליחוד, על הקרובים, על המכרים אשר בעיירה. בבת אוזת שקעתי במין
כסת רכה של הנעיר-בורגנות העירנית.

האם אירע לך להכנס אירפעס למטבח של בית אמידים גדול, שהטבחית
בו היא אשה מכובדת, פעלתנית ונושאת את תוארה בגאון? חמימות צפופה אופפת
אותך מיד, עבש ומתקתק במקצת אולם נעים, וממנו מתחיל הראש להסתובב קצת
ומופיע רגש של לאות נעימה. דבר דומה לזאת הרגשתי אף אני. זמן רב לא
הייתי מסוגל, כמוכן, להישאר ב"חמימות" זו, אולם יומיים ביליתי בה בשמחה.
בעימה היתה אותה תשומת-לב נמרצת, פרימיטיבית במקצת, כמעט טרדנית אולם
נובעת מקרב לב. מענין היה לשמוע סיפורים נלהבים על ענינים פעוטים מאד,
נוח היה להזכר עם האחות על ימי הילדות. בעונג שיחקתי אפילו במשך כמה
שעות בקלפים. וכשכל זה חלף ונמצאתי שוב בקרון הרכבת נצבט משהו בלב.
חבל היה על כל אותה נוחיות, חמימות עם כל ענייניה. ובשכבי לישון חשבתני:
כמה שירה רבה, אמיתית, מהוגנת, אנושית עמוקה ישנה באותה "זעיר-בורגנות",
שבה חיים אנשים כשהם מצטופפים איש אל רעהו בנשמותיהם. ומה היא זכותם
שלי ושל הדומים לרטון ולפנות עורף בגאווה, כממשהו שפל, מחיים זעיר-
בורגניים אלה? וזכרתי את סריוו'ה פופוב הטולסטואי, זכרתי באחרים החיים
בחיים המכוונים למרכז, נזכרתי בכל אטנוגרפית החיים — ומר היה לי, ובבוקר,
כאשר התעוררתי והגעתי לקיוב — שכחתי את כל מחשבותי אלה וחזרתי שוב
„אל עצמי“.

yet there's
so much
beauty
there

באתי לקיוב ביום הששי בבוקר ומיד שקעתי בעניינים הציבוריים המקומיים:
31 ОЗЕ 29 КОПЕ 30 ОПЕ התקרית באסיפה האחרונה, התפטרותה של הנשיאות,
התנהגותה המעוררת ועם של האופוזיציה וכך. כל זה חלף ביום הראשון לבואי.
ביום הראשון התחלתי להשתדל שימנוני לבא-כח⁽³²⁾. למחרת בבוקר דומני שמינוי
זה יתקיים ומחר לפנות ערב אסע כנראה לגאליציה. נסיעתי לשם, לשם ארגון
העזרה לאוכלוסיה וחלוקת המלבושים החמים (היום נשלחים מכאן ארבע קרונות
ובהם הפצים על-סך של 193.000 רובל), היא נחוצה באמת. עתה אסע רק ל-10—12
ימים. אחר כך אחזור, אסע למוסקבה, ולאחר-מכן אסע כבר לזמן ארוך. ממוסקבה
אגיע ולו רק ליום אחד (25/26 לחודש) לפטרבורג...
מחר אשלח לך את הספרים על אתנוגרפיה שדיברתי עליהם.
שפע אור לך.

(29) חברת מרבי ההשכלה.

(30) סניף קיוב של „חברת מרבי ההשכלה“.

(31) חברת הבריאות היהודית.

(32) אניסקי נשלח כבא-כח „חברת העזרה לנפגעי המלחמה היהודים“ („יקופו“)

לגאליציה, בעם השנייה (לראשונה נשלח לגאליציה ב-1915).

הזמן האחרון נאסרו כל לימודים בבתי הספר. בימים האחרונים הותרו (עם הגבלות), אולם לרגל ימי הקור אין מרבית הילדים, החסרים הלבשה והנעלה, יכולים לצאת את בתיהם.

ביקרתי בבתי-הילדים שהוקמו על ידי "ברית הזימסטבות"³⁵. היו בהם 45 ילדים, רובם ילדות בנות 4—9 שנים. בחדר קטן ובו ספסלי-לימוד ישבו הילדים על ספסלים, המנהלת מתכוננת להתחיל בעבודה עמהם רק כעבור זמן, ולעת עתה? הילדים יושבים במשך ימים שלמים על הספסלים ושוקקים. לעתים שרים הם, הם יודעים כמה שירי חיילים באידיש, שלמדו אותם מפני החיילים היהודים הפצועים, שיר אחד מאלה שרו לפני. זהו בכי אם על בנה הנמצא בחזית... רצייתי לפרוץ בבכי כאשר יבכו קולות דקים אלה:

"אוי, וויי דער מאמען, אוי, וויי דער מוטער".
באתי לצ'ורטקוב היום בשעה מאוחרת בלילה, נסענו בכביש על פני הערבה המושלגת. השמים כוסו עופרת, אולם השלג ואור הירח שבקצ מבדד לעננים נתן אפשרות להבחין בנעשה סביב. הסוסים היו עיפים, הלכו לאט. הרכב, ילד יהודי, סיפר לי מבלי שיסובב פניו אלי, כיצד גרשו את כל בני העירה פודולוצ'יסק³⁶, שבה התגורר, כיצד גרשום לקיוב, משם — לפנזה³⁷. כיצד הרשו להם לחזור, אולם כאשר הורידום ברכבת בפודולוצ'יסק, לא הרשו להם להשאיר בה יותר משעה אחת. איך בבואם במרוצה לבתיהם ובמצאם אותם הרוסים, פרצו בבכיה; איך גרשו אותם לאחר מכן ברגל למרחק 80 וירסטאות אל סקאלאט³⁸ איך גוועו הוקנים בדרך מרעב ועיפות.

ספור מונוטוני, שעמו תאמו הליל העכור והעיזור וצלליות העורבים השחורים, הנוודים בערבה המושלגת. אבל הנה הדלקתי סיגריה. הרכב הסתובב אלי להבעיר אש גם הוא. ולאור הגפורור ראיתי פנים צעירים מלאים שמחת חיים, עם עינים חיות, והגיתי, כי החיים חזקים יותר מכל האימים הללו והם ינצחו. הנני כורע מעייפות, אולם איני רוצה להניח את העט. הנני כותב לך... וכאילו משוחח אני עמך ורואה את עיניך. רוצה הייתי לספר על עוד כמה פגישות. כאן בצ'ורטקוב התגורר צדיק חסיד מפורסם³⁹. יש לו ארמון שלם. כשפרצה המלחמה היה הצדיק בוינה כשנודע לו שהרוסים מתקרבים לצ'ורטקוב שלח הנה את ראש השמשים שלו ופקד עליו: "סע, יכולים להרגך, יכולים להעלותך באש. אך עליך להציל שני מכתבים של הבעש"ט השמורים אצלי", והזהב והאבנים הטובות?" "כל זה יכול ללכת לאבדון, הצל רק את המכתבים". והשמש נסע ועבר את כל אימי המלחמה, כחוט השערה היה בינו לבין המוות, אולם הוא הוא הציל את המכתבים, כל יתר רכושו של הצדיק שנערך בשני מליונים, אבד. אולם לחזור בדרך בא ממנה לא יכל השמש. וליתר בטחון שם את המכתבים הקדושים בקופסת פח וקברם באדמת מרתף אחד. לאחר מכן לא יכול היה לגשת כמה חדשים לאותו מרתף. וכאשר ניתנה לו האפשרות מצא כי כל מה שהיה במרתף נהפר והושמד, ורק הפהית עם המכתבים נותרה. הוא הוציא אותם וראה

Isy
of
letters

כי במכתב אחד שנכתב בעצם ידי הבעש"ט "עפו האותיות", נשאר נייר נקי בלבד. המכתב השני, שעליו היתה רק חתימת הבעש"ט, נשאר בשלמותו. את שמשו זה של הצדיק פגשתי הבוקר בקופציניצי⁴⁰, הוא סיפר לי את הכל והראה לי את שני המכתבים. על אחד מהם ניכרת בקושי החתימה. האחר על נייר ישן ובלה למחצה (המכתב מיוחס לשנת 1753) נקי לחלוטין. כמוכן, האותיות נעלמו בגלל הטחב, אך על החסידים עשה מקרה זה רושם מזעזע. קיוב, 18 בדצמבר.

לא סיימתי ולא היתה לי אפשרות לשלוח את המכתב. היום חזרתי לקיוב ומצאתי את מכתבך...

האם קראת את "מלאך האש"⁴¹ במקרה קראתי רומאן זה. זוהי עבודת צורף מעובדת בקפדנות רבה, אך חסרה רוח אמנותית. אולם מצאת ענין ברומאן זה ושלחתיו אליך, משום שיש בו דפים הקרובים מאד למחזה שלי: גירושו של רוח"מת על-ידי השבעות. מוסקבה, 20 (לדצמבר).

גם מקיוב לא הספקתי לשלוח את המכתב. הנני שולחו היום מכאן. מחר ומחרתם הנני מרצה כאן, אולם התעייפתי כל כך, שאיני יודע, איך ארצה, גם מצב רוחי אינו ספורתי.

ישמך האל. שלך ש. רפפורט

ח

מוסקבה, 24 בדצמבר 1916.
רוזה ניקולאייבנה היקרה!

אינניעיומת קטנה מצאתי פה, אולם היא הסבה לי רק מעט מאד צער. היה עלי להרצות ב-21 לחודש. והנה כשעתיים לפני הרצאתי הודיעוני כי שר-העיר אסר עלי להופיע, מה הנימוקים לכך — אין יודע. נשארה דרך אחת — לכתוב את כל מה שהיה בדעתי לומר ולתת לקרוא לאיש אחר. שלחו לי כתבנית, יבפזיות יתרה אף בצורה מקיצרת הכתבתי לה. את ההרצאה קרא אנגל⁴², מה שהתקבל מזה — אינני יודע, היות וביקרתי לא לבוא אל האספות.

היום הייתי בסטודיה והסתכלתי בהנאה עצימה בחזרה על כמה דברים קטנים. הכרתי את סוחצ'יבה⁴³, עושה רושם נעים מאד. היא זוכרת אותך ובקשה ממני: "תמסור לה נשיקה ממני". כנראה אסע מחר או ב-26 לפטרונגראד.

שפע אור לך ש. רפפורט

(40) עיר במזרח גליציה.
(41) רומן של הסופר הרוסי ו. בריוסוב.
(42) יואל אנגל (1868—1927) מלחין והוקר מוסיקה יהודית.
(43) סוחצ'יבה, שלמדה בבית-ספר אחד עמי ושהיתה שחקנית צעירה בסטודיה של התיאטרון האמנותי המוסקבאי, נועדה למלא את תפקידה של לאה ב"הדיבוק" (הערת מקבלת המכתבים).

(35) ברית ארגונים ציבוריים רוסיים שטיפלה בפליטי המלחמה וקרבותיה.
(36) עיר בגליציה המזרחית על גבול רוסיה.
(37) עיר-פלך במרכז רוסיה.
(38) עיר במזרח-גליציה.
(39) ר' דוד יושה, בנו של ר' ישראל מרוזין.

...יושב אני עם ידידי ומשוחח עמו. קוראים לו אייזיק, הוא אוהב אותי ואפילו מעריץ אותי במקצת. אני גבוה ממנו פי ארבע, ואיך אפשר לא להעריך ענק. הוא עדין ונעים. בעיניו טוהר המקסים את הגפשו, וקולו עדין ומוזיקלי. הוא ציפה לי כל היום, וכאשר באתי לא רץ לקראתי, אלא נגש בלאט, לטף בידו את ברכי ולקח ברכות את ידי.

עכשיו יושבים אנו על הספה ומשוחחים. ידידי אינו יודע עדין לקרוא, אולם יש לו תביעות אינטלקטואליות גדולות, ואני משוחח עמו על הספרות. הוא עונה לי כי האומנת כבר קראה לו את כל הספרים, מדבר אני על צעצועים, ונודע לי כי יש לו כל הצעצועים. אני מופתע במקצת מהאוניברסאליות והשובע של ידידי ומתחיל להמציא יחד עמו צעצועים שאינם קיימים עוד. טוב היה אילו היו צעצועים שהיו קמים לתחיה בלילה ובעת שהיינו ישנים היו משחקים עמנו כשם שאנו משחקים עמם ביום. רעיון זה נושא חן בעיניו של אייזיק, הוא דק חושש, שהם עלולים לשבור אותנו בשחקם בנו בחשכה. או אני מציג שעניי הבוכות יאירו בלילה, כנורות חשמל. הצעה זו מתקבלת על-ידי אייזיק. הוא מתלהב. בכל מלה שלו, בכל תנועה כל כך הרבה לבבויות מקסימה, אמת וחוסר-אמצעות, עד שאני מתחיל להרהר לא על בזכות אלא על בני אדם. אילו היתה דק פינה אחת קטנה בעולם מיושבת יצורים קטנים, טהורים, אמיתיים וענותנים כאלה!

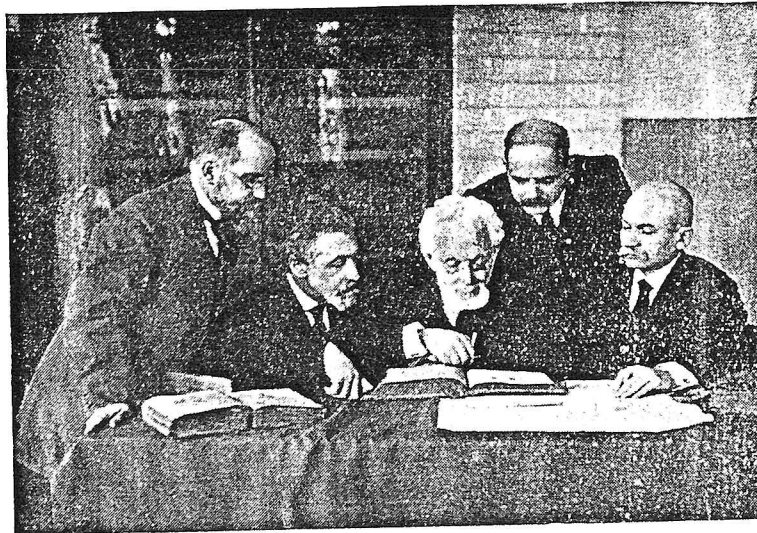
נגשת האם הצעירה. על אצבעה אבן אודם עצומה, ובאזניה — יהלומים גדולים. היא מחייכת לי חיוך של חסות, אולם שבעת רצון היא שאני אוהב את בנו. על מנת להדגיש זאת מיעצת היא לאייזיק לנשק לו. הוא נבוך, מפקפק רגע, ולאחר מכן נוטל הוא את ידי ונושקה. לטיפה זו מביאה לי חום ושמחה. ולאחר שהאם הולכת לה מבקש אותי אייזיק בחשאי לבוא אילו ביום המחרת. אני מבטח לו בחשאי שאבוא. ואני מבין אינסטינקטיבית מדוע לא ביקש שאבוא אילו בפני אמו ומדוע לא נשקני לפי בקשתה.

לאחר שעה נוכח אני באספה סוערת של נוער. כויכוחים הלוחטים מצלצלות מליצות על "עקרונות דימוקרטיים", על "פסיכולוגיה בורגנית". בנאומים הרבה התבלטות עצמית, מליצות, עזות, אולם פה ושם פורצים ניצוצות של רגש בלתי-אמצעי, פשטות וגילוי-לב. ובניצוצות אלה תופס אני רסיסים מנשמתו של אייזיק, ואם כי אין פה השלמות הקדושה והנוגעת ללב, הרי ניצוצות אלה מאירים ומחממים.

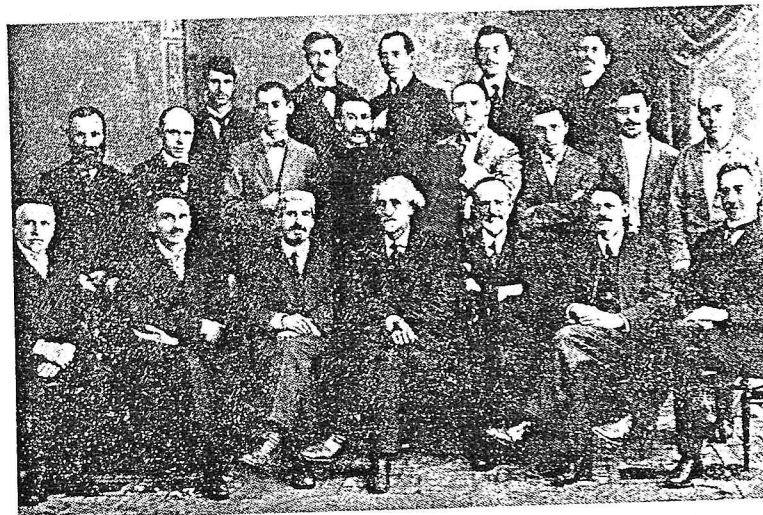
כעבור שעה יושב אני בישיבה של ועד אחד. סביבי אנשים באים בימים, מעשיים, עיפים, ונאומיהם אף הם באים בימים ועיפים. ורוח קרה נושבת, ואין ניצוץ של אור, ואין חום.

לאחר ההתייעצות נכנס אני למועדון האמנים. מתישבים בקרבתי שני אנשים "יודעי דבר" ומוסרים בלחישתם, בהתלהבות, את דברי הרכילות המדיניות האחרונות, הסנסציוניות, המלוכלכות והשפלות. ודומה עלי שיושב אני במרתף עבש ומשהו דביק וטמא מסובבני.

הרי לך סולם צלילים של יום אחד.

(מימין לשמאל): ש. פרוג, ה. נ. ביאליק, "הסכא" — ש. י. אברמוביץ (מנדלי מו"ס), ש. אניסקי, י. ח. רבניצקי.

מסיבת-פרידה לאניסקי מטעם הסופרים והעתונאים בוילנה להעברתו לורשה (1920): (מימין לשמאל) יושבים: ד"ר יעקב ויגודסקי, ד"ר א. וירשובסקי, ש. ל. ציטרון, ש. אניסקי, ד"ר צמח שבר, לייב יפה, בצלאל שניידר, עומדים (שורה אחת): פנחס קאן, ד"ר מכס וויינרייך, שמואל ניגר, א. מורבסקי, דן קשלנוביץ, ז. סגלוביץ, י. רוזנבוים, הייכל לונסקי, עומדים (שורה עליונה): א. י. גולדשמיד, י. גרודזנסקי, לוי, ? ? ?

המטיף ר' שלום בצלאל צדיקוב

ספר

מהות היהדות

חלק ראשון

יכלכל כתוב והתפתחות האדם והפצת היהדות. והם הרושים הנונים
ובאור נלא על הערה הכתובה והספירה הגאומטריה הנלה עד
יקב אבני עה.

סאתי

שלום בצלאל צדיקוב

איש קאוונא.

ווילנא

דום ש. פ. נארבער
תר"צב.

אל בלא רהמים שוכן כרומים, המציא מנחה נכונה בעל
שוכן מעונה במעלות קדושים וטהורים שספרו נמש על קדושת
הארץ כוהר הקיבו מהורים את נשמת בני יצחק מנחם, בן
עשרים ושש שנה, שהלך לעולמו, בעבור שאני נודר לעור לכל
דבר טוב ובעיל לישב ארצו הקדושה כפי כתי בעד הזכרת
נשמתו; לכן בעל והחמים יסתירו כסתר כנפו לעולמים ויצור
בצורו התיים את נשמתו, ה' הוא נחלתו, בן עין תהא מנתתו,
וינוח בשלום על משכבו עד קץ הימין, וטמר אמן.

התעכבתי בקיוב בגלל בתי המרקחת וקבלת קמחא דפסחא לגליציה. אסע
כעבור ארבעה חמשה ימים. לעת-עתה עובד אני, מסיים משהו, מכין, אולם זוהי
עבודה במקום מעבר, בלי מצב רוח, בלי נשמה, והימים עוברים ריקים וחולוניים
מבחוץ, ואותה שעה גדולים, ואף יפים מבחינת העבודה הנפשית הפנימית, מבחינת
העצב האינטימי, שעמה היתה רוצה להשאיר ביחידות עם עצמך, בבית מקדשך
השלו שלך, סמוך למזבחך.

— ב'17 בחודש בערב לויתך בדמיוני אל תחנת הרכבת. הרי אילו
נסעת הנה היית חוזרת ב'17. עד אותו זמן הרגשתי בדמיוני את נוכחותך פה.
הלכתי יחד עמך למזיאון, לכנסיה הקירילית. שבה שמורות תמונותיו של ריריק
וכאשר יסעת נשארתי בודד, בודד.

— קבלתי את התצלומים שנעשו כאן, מצוחצחות, בלי נשמה, בלי
ביטוי. לא ברצון ולא בשמחה שולה אני אותן לך... האם קבלת מידובין⁴⁴ את
תצלומי? האם היית במוסיאון, האם ראית את התצלומים שמכינים אותם בשביל
האלבום? מאד הייתי רוצה לדעת מה חושבת על כך הוצאת הספרים.

הנני שומר בשבילך את חתימתו של גורקי. קיבלתי ממנו מכתב הזמנה
לקחת חלק ב"לוטש"⁴⁵ —

האם את כבר עובדת בועד? ולמרות הכפור העז נוסעת את שמה כל יום?
האם כבר נכנסת לעבודה?

הנני מתפלל בעדך לאל הגדול, הגיבור והחביב.

שלך ש.

טארנופול, רחוב הסוקול 19

26.1.1917

שוב הנני בטארנופול. שוב מתחיל אני לשקוע בענינים. בהתרגשות,
במצבי הרוח המקומיים. רק מעט נשתנה פה במשך הזמן. חוץ מכך ששוררים
כאן עקה הכפור וסופת השלג. ומשום כך מורגש ביתר עז, שנמצא אתה בחדר
שאינו מוסק. היום נוסע אני על פני המתח: סקאלאט, גרוזימאלוב, חיראסקוב.
קופציניצי, צ'ורטקוב. כעבור שבוע אשוב הנה, לאחר מכן אסע כנראה לבוקובינה.
אכתוב לך בפרוטרוט מקיוב. ישלחו לי הנה את מכתביך...

ממש לפני נסיעתי מקיוב התהלתי לכתוב את הטראגדיה "יוסף דה-לה
ריינה" והיה עלי להפסיק כתיבתי.

כל טוב לך, שלך ש. רפופורט

⁴⁴ שלמה יודובין, גלף וצייר יהודי-רוסי, ר' עליו רשימתו של ח. לנסקי, הענף
הגדוע" 1954, עמ' 164-166.

⁴⁵ עתונו של מ. גורקי בשנות מלחמת העולם הראשונה.

ברלין, ער"ה תרפ"ג *

לידידי הנכבד ר' אליעזר צ'ריקובר, שלום וברכה.
קח נא, ידידי, את ברכתי לראש-השנה החדשה הבאה עלינו בתוך הגולה
החדשה — גלות ברלין, נצטערתני מאד שלא מצאתני בביתי בשבוע העבר בשעה
שבקרנתי, ואני חפצי לראותך ולהמשיך שיחות לנגפור. * אקוה לבקרך במעונך
בקרוב, אחרי שיהיו לי יותר נהירין שבילי דברלין, ואולי אבוא אליך ביחד עם
אחיך ר' אליהו שיהייה לו למורה דרך.

בברכת שלום וידידות — ש. דובנוב

3. תאריך המכתב לפי הלוח הכללי: 22.9.22.
4. לנגפור, מקום עלייד דנציג, שבו התגורר ומ'מה אל, צ'ריקובר.

מכתב של ש. דובנוב לאליעזר אטינגן (1)

מינ'א-פארקס (2) 2.11.1933

מר אטינגן הנכבד מאד.

הואל-נא בטובך לשמוע את דברי המוכ"ז, מומחה צעיר לחקלאות, המשתדל
זה זמן רב במשרד הארץ ישראלי דפה לקבל רשיון-עליה לארץ-ישראל. מצבו
הוא עתה כזה, שאינו יכול להמשיך ולהשאר כאן בלי עבודה וכל תקוותו היא על
רשיונות העליה שינתנו בחודש דצמבר. הנני מבקשך, וכן את ידידנו הרב גורוק,
לתת לו בענין זה כל סיוע אפשרי.

בברכה, ש. דובנוב

1. אליעזר אטינגן, מראשי הציונים בלטביה. המכתב, הכתוב רוסית במקורו, שמור בארכיונו, הנמצא בארכיון הציוני המרכזי בירושלים (תיק A/151/30).
2. מינ'א-פארק, פרבר קייטנות ע"י ריגה. ר' י. מאור, "ש. דובנוב בתקופת ריגה", "העבר", חוב' ח', עמ' 27. לא עלה בידינו לברר מי הוא המומחה לחקלאות הנזכר במכתב זה.

מכתבו של ש. אטיסקי לבן-עמי (1)

פטרבורג, 27 בנובמבר 1908.

מר בן-עמי הנכבד והיקר,

לאחר מאמצים ממושכים עלה בידי קבוצת סופרים יהודים השוכנים פה
לארגן חברה מניית להוצאת עיתון יהודי-רוסי בשם "ייברייסקי מיר" ("העולם
היהודי"). שיתחיל לצאת לאור בינואר הממשמש ובא. על אופיו ומטרותיו של
כתביעת זה תוכל לעמוד לפי התכנית הלוטה פה. בקשר למדור הספרות היפה,
שאני הנני עורכו, הציבה המערכת לפני כמטרתי-סוד להביא לפני קוראיה
את מייטב ההיבורים של היצירה היהודית האמנותית בכל שפה שיכתבו (נביא
תרגומים מכתבייד).

אליך, בן-עמי הנכבד מאד, פונה אני בין הראשונים בבקשה שלא תמנע

1. המכתב, הכתוב רוסית במקורו, נמסר למערכת ע"י בנו של ח. מ. בן-עמי, ד"ר מיכה בן-עמי.

הנה זכית, ידידי, — אחד מן הראשונים שבחובבי ציון — לעלות לציון
ולהשתקע בה. ובמה אברכך? שבארץ חמדתך תשקוט סערת רוחך ואחרי ימי
הרעש תזכה לימי מנוחה ושלווה במסבת בני ביתך (גם ברוכים יהיו) ורעיד
יתר הפליטה מאנשי שלומנו.

הנני שולח מנחה קטנה — שלושת כרכי ספרי "דורות האחרונים" בעברית,
בכרך הראשון תמצא הרבה ממה שהיה מרעיש את רוחנו "בימים ההם". לצערי,
נשמט בטעות שמך מתוך רשימת סופרי ה"ווסחאד"10, אולי מפני שקשה היה
לצרף אותך למנינם וגם לקבוע לך מדור מיוחד; אבל במהדורה הבאה אמלא
את החסר.

לא ידעתי עד היום את מקום שבתך וגם עתה איני יודע את כתובתך
בדיוק, והנני שולח מכתבי זה וגם את הספרים ע"י ידידנו ר"ח רבניצקי. מיום
שראייתך בברלין לא קבלתי ממך שום מכתב, ואני כבר חכיתי לידיעה ע"ד מצב
בריאותך ובפרט מחלת עיניך, האם נשתנה מזלך בשנוי המקום? ומה שלום
אשתך ובניך ובנותיך?

אשתי דורשה לשלום כולכם באהבה.

ידיך הנאמן — שמעון דובנוב

ג. ב. בימים הראשונים לאבגוסט אשוב לברלין לעבודתי. מפני חילוף-דירה
לא אוכל להודיעך את כתובתי, אבל מפני ידידנו רבניצקי תדענה בזמנה.

10. ד"ר מ. בן-עמי מעיד שאביו נפגע מאד על קיפוח זה. אך הוא קיבל מכתב זה
בשתיקה גמורה. לא ענה עליו למרות הפצרת ידידיו, ולעולם לא כתב עוד לדובנוב. ואמנם
ש. דובנוב לא הספיק עוד לתקן את המעות. הדבר תוקן במהדורות הבאות ע"י המתרגם
ברוך קרוא.

שני מכתבים של ש. דובנוב לאליעזר צ'ריקובר

אליעזר צ'ריקובר (1868—1928) מראשי ההסתדרות הציונית ברוסיה, יצא את ברית-
המועצות לגרמניה ב-1921. ב-1925 עלה לארץ-ישראל. שני המכתבים שמורים בארכיונו
הנמצא בארכיון הציוני המרכזי בירושלים (תיק A 1163, 8). הראשון תורגם מרוסית. השני
כתוב עברית על-גבי גלויה.

פטרבורג 20.2.1921

מר צ'ריקובר הנכבד מאד,

הואל-נא בטובך להודיעני האם עדיין במוסקבה אחיך אליהו (1) והאם
קיבל את כתב-היד של המאמר ואת המכתב ששלחתי לו בדרך-הודמנות. אם אין
הדבר ידוע לך, אל תמנע-נא מלשאול במברק את מ. קריינין (2) (את כתבתו לא
אדע) האם קיבל ממר סרבריאני ומסר לאחיך ולדובנינסקי את החבילות הנ"ל.
מאד אודה לך על שרותך זה.

בכבוד רב — ש. דובנוב

1. אליהו צ'ריקובר (1881—1943), אחיו של אל. צ'ריקובר, היסטוריון וסופר, כתב
רוסית ואידיש.
2. מאיר קריינין (1867—1939), עסקן ציבורי ברוסיה, מייסדי ה-פאלקס-פארטיי.
נפטר בארץ-ישראל.

מאתנו את השתתפותך²), שאנו מעריכים אותה מאד. ואם אפשר הדבר — לשלוח לנו את יצירתך כבר לחוברת הראשונה של ירחוננו, המערכת החליטה לפרסם בחוברות הראשונות רשימות לא גדולות ומושלמות בהיקף של אחד וחצי גליון דפוס. עד אשר לא יעמוד העתון על בסיס חמרי מוצק, מוצאת המערכת כאפשרי לשלם עבור כל היצירות הבלטריסטיות הונדרר של 60 רובל לגליון דפוס. מקווה אני כי לא תמנע מאתנו את עזרתך היקרה לנו, ובמסרי לך מראש את תודתה העמוקה של מערכתנו, אצפה לתשובתך המהירה ולכתבייך. בכבוד רב מקרב לב ש. רפפורט (ש. אנסקי).

2. בן עמי נענה להזמנה וב"יברסקי מיר" נדפסו ספורו "חברים" וכן זכרונותיו על הפרעות באודיסה במאי 1881 על ההגנה העצמית שפעלה בעיר (ר' תרגום עברי ב"ספר הגבורה" ח"ב).

שני מכתבים ממונדלי מוכריספרים לבתו חנה אברמוביץ

כשחזר מנדלי ב"1908 מג'ניבה לאודיסה, השאיר את תיק המכתבים, שנתקבלו אצלו בשנות שבתו שם, אצל בתו חנה, שהשתקעה אחר כך כרופאה בכפר צרפתי סמוך לגבול השווייצרי. בשנת 1943, נאסרה הד"ר חנה אברמוביץ על ידי צרפתים משתפי פעולה עם הכובש הגרמני ונשלחה למחנה ההשמדה לאושוויץ. האכזר הצרפתי שבביתו התגוררה בתו של מנדלי, מסר לחיילי "הבריגאדה העברית" שעברו שם, תיק תעודות שהשאירה בידו בתו של מנדלי בשעת מאסרה ובתוכו גם המכתבים שנתקבלו אצל אביה בשנות שהותו בשביצריה וכן ארבעה עשר מכתבים בשפה הרוסית, שערך מנדלי מאודיסה אל בתו, ושנים מהם, שנתרגמו לעברית על ידי ד"ר י. סלוצקי, מובאים בזה (תיק התעודות הובא לארץ על-ידי חיל הבריגאדה העברית מר גוסט וזמסר לבית ביאליק).

המכתב הראשון נכתב בשעה שהגנו בכל תפוצות ישראל את יובל השבעים וחמש של מנדלי ונראה שהמסיבות והבנקטים הרבים שנערכו אז לכבודו וכן מכתבי הברכה הרבים שהגיעו אליו מכל קצות העולם, גרמו הנאה גדולה לסבא.

במכתב השני מבשר מנדלי לבתו, כי בנו מאיר, שעבר בשעתו לדת הפראבוסלאבית כדי שיוכל לשאת לאשה את בחירת לבו הנוצרית, חזר עתה — לאחר המהפכה ברוסיה בתרע"ז — לחיק היהדות ולבו של מנדלי נתמלא שמהה והוא מזמין את בתו לבוא אליו לאודיסה ולהשתתף עמו בשמחתו זו.

המביא לבית הדפוס מ. אוינגרפלד

חנה היקרה והחביבה! סלחי לי יקירתי שלא כתבתי לך זה זמן רב. בזמן האחרון לא הייתי שייך לא לי ולא למשפחתי. חג היובל הזה הוגיעני עד מאד. הוא נמשך כבר כחודש ימים. היו כאן קבלות-דפנים ובנקטים ותיאטרון. הציפו אותי, פשוטו כמשמעו, בטלגרמות, באזריסאות של ברכה ובמכתבים, שבאו, בלי כל גוזמא, מכל קצוי תבל. בחרו בי מחברי-של-כבוד בחברות רבות ושונות. כל זה נמשך גם עתה, ויש לשער שלא יגמר כמהרה. חבל מאד שלא נוכחת בחג גדול זה, ומה שמכאיבני ביותר, ששום מכתב לא קבלנו ממך כל אותו זמן. דבר זה מצערני מאד. התמלאתי אפילו דאגה. מה קרה לך חביבתי? בקבלך מכתבי זה עני לי תיכף ומיד. יודעת את, אם ירצה השם, חושבים אני ואמא לבוא אליך בקיץ. ראי

שתהי בת-חייל ותקבלינו בשמחה, במצב רוח מרומם וטוב, כדי שנוכל בדרך זו לנוח אצלך זמן-מה. האם שבעת-רצון את מדירתך, מבעל-הבית? אם כן, מסרי לו ממני דרישת-שלום לבבית.

אוהבך עד מאד ומחבקך —

א ב א

אודיסה, 13/31.1.1911

חנה היקרה והחביבה! הנני מברך אותך לחג הפסח, לראשית האביב. האביב אצלנו עתה נהדר, מלא-אור, חמים, לסדר השני בא וולודיה. ממאיר התקבלה היום טלגרמה ובה כתוב: "רצונך נעשה, אקוה כי הפרוצדורה לא תאריך, הננו מנסקים אותך, מאיר, קלארה".

כולנו, ברוך השם, בריאים. אנא בתי היקרה, הרגעי בנידון זה. רואה את, חסדי הבורא לא תמו. אם את כל כך מתגעגעת לנו, בואי אלינו. אני ואמא נהיה שמחים לאין-שעור לבואך. הננו שוכרים כבר קייטנה. היא טובה מאד, רחבת-ידיים. בעזרת השם נבלה את הקיץ בשמחה ובטוב.

להתראות, יקרה, הנני מנשקך בכל עוז

שלך —

א ב א

אודיסה, 28.3.17

הער ג' אב"ק

